

Női és gyermekviseleti elemek egy 4–5. századi dél-alföldi temetőben Az amulettek jelentősége a paleopatológia tükrében

1. Bevezetés¹

A Kárpát-medencei szarmata viselet egyik – ha nem is gyakori – ékszertípusa a csüngő.² Az M43 autópálya nyomvonalán (Apátfalva–Nagyút-dűlő) feltárt késő császárkori temető rítusának vizsgálata során több alkalommal is megfigyeltük a csüngőket, melyeket ebben a temetőben kizárólag nők és gyermekek sírjaiban találtunk. Dolgozatunkban ezeket a temetkezéseket elemezzük részletesen.³

A csüngők eredetéről, típusairól, elterjedési területéről és jelentéstartalmáról korábban számos publikáció jelent meg,⁴ mégis fontosnak tartottuk ezeket a tárgyakat egy új, mindezidáig egyedülálló összefüggésrendszerben megvizsgálni. Összehasonlító elemzésünk során számos értelmezési lehetőséggel találkoztunk, amely ezeknek a viselethez tartozó tárgyaknak a funkcióját határozza meg. A kutatás két fő csoportba sorolja őket: egyrészt kultikus jelentéssel ruházzák fel (óvó-, védő- bajelhárító szerep), másrészt csupán ékesítő funkciójáról számol be. Valójában a probléma igen összetett, elsősorban azért, mert a „mágikus” jelentéstartalom bizonyítása nehézségekbe ütközik.⁵ Gondolunk erre azért is, mivel sírban lévő tárgyak pusztán „néma bizonyítékai” a szarmaták hitvilágának.⁶

Figyelemre méltó jelenség, hogy Apátfalván, a csüngővel eltemetett halottakon olyan patológiás elváltozásokat tapasztaltunk – mint a szarmatáknál eddig kevésbé publikált *csont-tuberculosis*⁷ – amely felvetette az amulettek egy újabb jelentésének lehetőségét.

Dolgozatunk első részében röviden ismertetjük a lelőhelyen feltárt női és gyermek sírok

¹ Dolgozatom nem jöhetett volna létre Marcsik Antónia (ny. egyetemi docens, SZTE TTIK, Embertani Tanszék) szíves közreműködése nélkül. Külön köszönetemet fejezem ki Kulcsár Valériának (egyetemi docens, SZTE BTK Régészeti Tanszék), Istvánovits Eszternek (régész, régészeti osztályvezető, JAM), Kulcsár Kornélnak (régész, MNM-NÖK) valamint Gulyás Gyöngyinek (régész, Ásatárs Kft), hogy a dolgozatban lévő adatokat rendelkezésemre bocsájtották és elemző leírásokban segítséget nyújtottak.

² A Szolnok megyében előforduló csüngők anyagát Vaday Andrea közölte (VADAY 1989, 45–67). Az ő tipológiai megfigyelései a szarmata Barbaricum teljes területére jellemzőek.

³ A dolgozat elkészítéséhez az eredeti dokumentációt, sírrajzokat és fotókat használtunk fel. A jelenségekre a sírszámok alapján (melyek megegyeznek az objektumszámokkal) hivatkozunk.

⁴ A félhold alakú csüngőkről részletes adatokat ismerhetünk meg Joachim Werner (WERNER 1988, 241–286) illetve Vaday Andrea (VADAY 1989, 55–57) publikációiból. A balta és vödör alakú csüngők részletes tipológiájával és elterjedésével Gulyás Gyöngyi foglalkozott (GULYÁS 2002).

⁵ A görög-római világ mágiáiról bővebb összefoglalást Franz Graf kötetében olvashatunk (GRAF 2009).

⁶ KOKOWSKI 2001, 201–219.

⁷ Egy publikált esetről van tudomásunk a szarmata Barbaricum területén: Berettyóújfalú, Nagy-Bócs-dűlő (SZELEKOVSKY–MARCSIK 2010, 3–15).

temetkezési rítusát. Ezt követően – szintén szűk keretek között – beszámolunk a temető demográfiai profiljáról, ismertetjük azokat a morfológiai jegyeket és anatómiai variációkat, amelyeket a későbbi elemzésnél felhasználtunk. A patológiai elváltozások bemutatása során részletesebben elemezzük a tbc-s (és feltételezhetően tbc-s) eseteket, mert a későbbiekben ezek segítségével utalunk az amulettekkel való esetleges összefüggésekre.

A dolgozat további részében az Apátfalván csüngővel eltemetettekhez hasonló temetkezéseket vizsgáljuk. Az anyaggyűjtés során nem volt célunk a kutatásban eddig megismert összes csüngős temetkezés felderítése. A mintavétel rendeltetése elsősorban a korszakban és a régióban is hasonló jellegű sírok összehasonlító analízise volt. Mind a korábbi, mind a későbbi korszak néhány temetkezését beillesztettük a vizsgálatba, hiszen a csüngős viselet nem csak a 4–5. században, és nem csak a szarmata etnikumra volt jellemző. Az eredmények összefoglalását és a következtetések levonását követően a tanulmány elején felvetett hipotézisünk megválaszolását tárgyaljuk.

Dolgozatunk fő célkitűzése az, hogy rámutassunk a csüngők viselete és a viselőjük megbetegedése közötti esetleges összefüggésekre. A tanulmány feladata egyrészt a probléma felvetésén alapul, másrészt támpontot nyújt a további kutatásokhoz. Ennek első lépését kívánjuk most közre adni.

2. A lelőhely

Apátfalva Magyarország DK-i részén, a Tisza és a Maros folyók között, az utóbbi jobb partján fekszik. A település a Csongrád megye területén elhelyezkedő, mintegy 500 km² területű Marosszög kistájhoz tartozik.⁸

A szegedi Móra Ferenc Múzeum 2010. november 3. és 2011. október 7. között Paluch Tibor vezetésével folytatott próba- és megelőző feltárást az M43-as autópálya 43. számú lelőhelyén, Apátfalva–Nagyút-dűlőn és a hozzátartozó földdepo területén.⁹

A feltárt lelőhely nyomvonalba eső keleti részén egy 47 síros szarmata temető látott napvilágot,¹⁰ melytől nyugati irányban, szintén árokkal körülvéve feküdt a késő szarmata kori telep.¹¹

A temető ÉK–DNy-i irányban mintegy 65 m hosszan elnyúlva, megközelítőleg 2500 m²-en terül el. A feltárt 47 sír mindegyike *inhumációs* rítusú volt. A teljesen feltárt temetőt árokkal vették körül, amelynek az egyik – ÉNy–DK-i irányban húzódó szakasza – valószínűleg a teljes települést is átszelő Maros fattyúága volt, további elemei pedig egyértelműen emberi kéz alkotásai.

⁸ MAROSI-SOMOGYI 1990, 210; KUJÁNI 2014, 1. tábla 1.

⁹ A szarmata temető közlési jogát Paluch Tibor (régész, MFM) engedte át.

¹⁰ KUJÁNI 2014, 1. tábla 2.

¹¹ A temető térképeinek, valamint sírrajzainak digitalizálását Kamarási András (Archeoline Kft.) és Zoltán Sándor Péter (MFM) készítette.

Temetőnkben az értékelhető (bizonyosan vázat vagy mellékletet tartalmazó) sírokban (44 sír)¹² elhelyezett halottak (47 csontváz) jelentős többsége a Kárpát-medencei szarmata Barbaricumra jellemző D–É irányítású volt.¹³ A késő császárkori temető rítusairól, temetkezési szokásairól és a sírokban talált leletekről a területi korlátok miatt eltekintünk.¹⁴

Az időrend meghatározásához támpontot nyújtott a fülbevalók, közülük is a lemeztagos példányú,¹⁵ a nyakperec [6. tábla 1], a megvastagodó karikájú, ráhajló peckű csatok,¹⁶ a balta alakú csüngők [6. tábla 2; 7. tábla 6, 14; 9. tábla 4, 8] és az üveg függesztőfüles gyöngyök [5. tábla 2, 5, 9; 9. tábla 6–7] jelenléte. A csont tűtartó¹⁷ és a kiöntőcsöves, bikónikus testű, besimított edényke¹⁸ előkerülése alátámasztotta véleményünket: a sírokban talált viseleti tárgyak, ékszerek, valamint a temetkezési szokások összessége a sírkert használatát a 4. század második felére és az 5. század első fele közötti időszakra keltezi. Mind a rítus, mind a leletanyag szoros rokonságot mutat a közelben napvilágra került óföldéai temetőrészlettel.¹⁹ Számos párhuzam fedezhető fel ezen felül a területileg egyelőre nem körülhatárolt, ugyanakkor e földrajzi környezetben húzódó temetők anyagával is.

3. Az amulettek jelentősége a paleopatológia tükrében

Dolgozatunk további részében olyan jelenségekre mutatunk rá, amelyek az apátfalvi temetőben specifikus jelleget öltöttek. Mind az anatómiai variációk, mind a patológiás elváltozások esetében feltűnt, hogy régészeti mellékletként olyan tárgytípusokkal együtt temették el az elhunytakat, amelyek a szakirodalmi közlések szerint egyéb funkcióval is bírnak.²⁰ Kizárólag nők és gyermekek sírjából ékszerként és/vagy amulettként értelmezhető tárgyak kerültek elő, amelyek viseleti helye a bolygatás miatt kérdéses volt. Ezeket minden bizonnyal a nyaklánc közé fűzve vagy a karékként hordhatták, erre utal az eredeti helyeken azonosított példányok előfordulása. Bronzkarikákból álló ékszeregyüttest, balta-, félhold, érme- és függesztőfüles gyöngy csüngőket figyeltünk meg [9. tábla]. A fejezetben ezeket a tárgyakat a patológiás elváltozásokkal együttesen vizsgáljuk.

¹² A sírgödörök és a temetkezések száma eltérő. A 47 sírgödörben 1 kettős temetkezést (131., 132. temetkezések), 1 szuperpozíciót észleltünk (134., 135. temetkezések). 2 vázat két esetben találtunk egy sírgödörben (153., 203. temetkezések), míg 3 sírgödör üres volt. Ezen a helyen említjük meg, hogy az apátfalvi temető 47 sírgödör közül 3 objektumot, az általában jelentkező feltájt alapján temetkezésnek gondoltunk, lelet azonban nem került elő belőlük. Méreteik és a temetőben elfoglalt helyzetük alapján feltételezzük, hogy valójában ezek is temetkezési céllal megásott gödörök. A temetkezés hiányára a további kutatás adhat magyarázatot. Hasonló, a temető szerkezetbe szervesen illeszkedő, ám üres sírgödörrel, több korabeli temetőben is találkoztunk, például Mezőszemere–Kismari-fenék (VADAY–DOMBORÓCZKI 2001, 45).

¹³ A Kárpát-medencei temetkezési rítusáról összefoglalóan Kulcsár Valéria (KULCSÁR 1998) munkájában olvashatunk.

¹⁴ Az apátfalvi temető temetkezési rítusáról bővebben KUIJÁNI 2014, 101–129. Közlés alatt áll a temető leletanyaga, amely előreláthatólag két részben jelenik meg (KUIJÁNI 2015 m.a.).

¹⁵ KUIJÁNI 2014, 9. tábla 1–2. A rajzokat Czabarka Zsuzsanna (MFM) és Koncz Margit (MFM) készítette.

¹⁶ KUIJÁNI 2014, 2. kép 1, 3; 7. tábla 1, 4.

¹⁷ KUIJÁNI 2014, 9. tábla 4.

¹⁸ KUIJÁNI 2014, 10. tábla 1.

¹⁹ Az M43-as autópálya építése során előkerült, azonos korra datált szarmata temetőrészletek leletanyaga több ponton is egyezést mutat. Ezek összehasonlító vizsgálata jelenleg is folyik. A közöletlen óföldéai anyagba Sósuti Kornél engedélyezte a betekintést.

²⁰ A csüngők funkciójáról és értelmezési lehetőségeiről (szakirodalmi hivatkozásokkal) bővebben a következő alfejezetben szólnunk.

3.1. A csüngők értelmezési lehetőségei és megjelenési formái az apátfalvi temető sírjaiban

A szakirodalmi terminológiában néhány tárgy elnevezése és értelmezése nem egységes. Az ékszerek egy csoportja jó példa erre. Számos publikációban azonos jelentéstartalmat tulajdonítanak a csüngőknek és amuletteknek, holott míg az egyik jelentéstartalommal bíró tárgytípus, a másik „csupán” az aktuális divathullámot megtestesítő, viselethez tartozó ékszertípus. Minden esetben igaz: a régészetben csak az élénk kerülő tárgy marad meg, a mögöttes tartalomról azonban csak találgatni lehet.

A kutatás amulettnek nevez minden olyan szerves vagy szervetlen tárgyat, amely megóvjá viselőjét a szerencsétlenségektől, ugyanakkor szerencsét és erőt kölcsönöz tulajdonosának.²¹ Ezt a tárgyat csak és kizárólag a test valamely részén lehet viselni.²² Fontos, hogy viselője minden esetben testi kontaktusban legyen a tárggyal. Itt kell különbséget tenni a talizmán és az amulett között, amely egyes szakértők véleménye szerint azonos, mások szerint eltérő szerepet tölt be. Ez utóbbi vélekedések szerint: amíg az amulett a baj elhárítása miatt, addig a talizmánt a pozitív hatások begyűjtése, vonzása érdekében viselik.²³ Véleményünk szerint a fejezet elején tárgyalt „csüngő” szó nem hordozza egyik jelentéstartalmat sem, pusztán ékesítési funkcióval bír. Az utóbbi tárgyak – melyek speciális szimbólumot fogalmaznak meg viselőjük és a tárgy jelentéstartalmát ismerők számára – elkülönítése nagy nehézségbe ütközik. Azért is helytálló ez a tézis, mert nem ismerjük a régmúlt korok elvont gondolkodását. Ugyanakkor megállapítható, hogy azzal sem lehetünk tisztában, hogy egy korábban mindenki által viselt/használt tárgyat vagy ékszert a későbbiek során ruháztak-e fel/láttak-e el más funkcióval. Ez minden valószínűség szerint akkor következett be, amikor a közösségen belül és/vagy az egyén számára magasabb szintű jelentéstartalmat nyert el. Az okokat és a változás idejét nem kutathatjuk. Ami a régészetben kimutatható, az talán a funkció. Jelen dolgozatunkban szinonimaként használjuk a csüngő/amulett/talizmán kifejezéseket, de célszerűnek tartanánk ezeket a későbbiek során elkülöníteni, amennyiben már bizonyított a tárgytípus rituális jelentéstartalma (például balta alakú csüngő, lunula, csengő, vödör stb.).²⁴

Vaday Andrea a Kr. u. 1. és 5. század között a csüngők 13 altípusát különítette el.²⁵ A temetőben ezek közül mindössze 5 változattal találkoztunk: balta- és félhold alakúval (lunula), karika- és éremcsüngővel valamint üveg fülesgyönggyel. Összesen 4 nő és 3 gyermek viselt amulettet.

A balta, a jogar, a buzogány, mint hatalmi jelkép a Kr. e. 3. évezred közepét jóval megelőző idők hagyományainak felel meg. A balta (jogar) évezredekre visszamenőleg a királyi hatalom megszerzésének és az uralkodásnak a jelképe és az „Égi” (és az „Égből” kapott földi) hatalmat jelképezi.²⁶ Rövid nyelű, széles pengéjű kéziszerszám, amelyet fegyverként is használtak. Az ég isteneinek szimbóluma; a hatalmat, a mennydörgést, az eső és a vihar termékenyítő erejét fejezi ki. Már a neolitikumtól kezdődően megjelenik: elsősorban, mint

²¹ KING 1969, 149–157.

²² THRANE 1973, 268–269.

²³ LAARS 2005, 15–16.

²⁴ Vaday Andrea publikációjában a csüngőkről külön fejezetben számol be (VADAY 1989, 54–63). Gulyás Gyöngyi a szarmata korszakban ismert balta és vödör alakú csüngőket gyűjtötte fel (GULYÁS 2002). Nagy Margit a mártélyi gyermeksírkapcsán foglalta össze a gyermektemetkezéseknél előforduló amuletteket (NAGY 2005, 97–127).

²⁵ VADAY 1989, 45–67.

²⁶ MAKKAY 2005, 100.

hatalmi szimbólum,²⁷ de ettől az időtől őrző-védő szerepe sem elhanyagolható.²⁸ Az antikvitásban Zeus/Jupiter jelképe; a mítosz szerint feje baltaütéstől nyílt meg Pallasz Athéné/Minerva születésekor. Egyformán jelöli a magvakat fakasztó első tavaszi záport, a trollokat kordában tartó fegyvert és a házasulandókat megáldó és termékennyé tevő szent tárgyat, valamint a kovács kalapácsát is. Mint vágó szerszám a néphitben az égiháború telektől való elhárítására szolgált a balta földbevágása.²⁹ A mágikus praktikákban a fájdalom, kín elvágására, elűzésére használták és használják napjainkban is. A svéd parasztok a kízó fájdalmat a fájó testrész mellett elhelyezett tuskóba vágott baltával gyógyítják,³⁰ a Borsa-völgyben a múlt század fordulóján a kelések, a tályogok, csontfájdalmak megszüntetésének eszközeként használták a baltát.³¹ A hazai régészeti kutatás jelenleg egyoldalú álláspontját, mely szerint a csüngők szerepe a rossztól való védelem,³² ebben a dolgozatban szeretnénk egy tágabb értelmezési lehetőséggel kibővíteni.

A balta alakú csüngők egy speciális altípusára 3 példányban bukkantunk temetőkben [6. tábla 2; 7. tábla 6, 14; 9. tábla 4, 8]. A szárnyasbalta alakú öntött bronz példányok párhuzama eddig egyetlen közölt lelőhelyről ismert. Gulyás Gyöngyi ehhez a típushoz sorolta a Hódmezővásárhely–Erzsébet, Új község 4. sírban előkerült darabot.³³ Közlés alatt állnak az M0-ás (Pest megye) és M43-as (Csongrád megye) autópálya nyomvonaláról előkerült további példányok.³⁴ A *securis* típusú, balta formájú csüngők előfordulása nem koncentráldik egy területre, az Alföldön a középső szarmata kortól a Kr. u. 5–6. századig előfordul.³⁵ Eredetét a kutatás a Pontus nyugati és északi területéről származtatja. A szárnyasbalta altípus a késői időszakra (a 4. század végére és az 5. század közepére) keltezhető, és mint látható, igen zárt területre koncentráldik.³⁶ Temetőkben ezt a típust kizárólag felnőtt nőknél találtuk, mindig karikával együtt került elő. Két esetben bolygatott sírból származik, egy alkalommal a karék része volt. Érdekesség, hogy a halottak viseletében ezzel egyidejűleg soha nem találtunk gyöngy nyak- vagy karláncot.

Apátfalván felnőtt és gyermeksírból egyaránt előfordultak a karikacsüngők [4. tábla 5; 7. tábla 5, 6, 8, 10; 8. tábla 1; 9. tábla 1–2]. Leggyakrabban bronzból öntött karikával találtuk. A női sírok jellegzetességeként figyeltük meg az ezüsből vagy bronzból öntött, viszonylag robusztus, bikónikus kialakítású példányokat [8. tábla 1]. Ezek a darabok önállóan vagy ékszeregyüttes részeként mindig a mellkas vagy a nyak környékén helyezkedtek el. A jelenségről és a tárgytípológiai leírásról túl értelmezésről az általunk ismert szakirodalom nem közölt további adatot.

A 178. sírból – a koponya alsó része és a nyak közötti részből – került elő egy másodlagosan elhasznált, *Antoninus Pius denarius*ból készített amulett³⁷ [5. tábla 6; 9. tábla 10]. Bronz

²⁷ TROGMAYER 1990, 66–67.

²⁸ BANNER–FOLTINY 1945, 13.

²⁹ PÓCS 1990, 680.

³⁰ PÁL–ÚJVÁRI 2001, 72.

³¹ VAJKAI 1943, 124, 143.

³² GULYÁS 2002, 3.

³³ NAGY 1984, 12. ábra 7–7a; GULYÁS 2002, 19–20, 7. kép 15. Vaday Andrea 1989-es munkájában Hódmezővásárhely–Újtelep néven jelölte be a lelőhelyet az elterjedési térképen (VADAY 1989, Abb. 6).

³⁴ Kulcsár Valéria, Gulyás Gyöngyi valamint Sóskuti Kornél előzetes szóbeli közlése alapján.

³⁵ VADAY 1989, 54; GULYÁS 2002, 8.

³⁶ GULYÁS 2002, 2. táblázat 2. kép.

³⁷ Az érmét Újszászi Róbert (numizmatikus, MFM) határozta meg.

rögzítőfüle töredékes, valószínűleg egy nittszeggel applikálták fel. Keltező értékével jelen esetben nem számolhatunk.³⁸ A pénzből készített csüngők jelentéstartalmának vizsgálata a mai napig vitatott. A pannóniai területeken előkerült, keretbe foglalt csüngőknel feltételezik a „hivatalos jelleget”.³⁹ A Barbaricumban ismert – az előbbiektől eltérő kidolgozása – típusoknál nem valószínűsítik ezt a funkciót. Ugyanakkor a „barbár utánzatnak” tartott, asztrális szimbólumokkal (hold–csillag) készített hátlapú érmecsüngőknel a szarmata hitvilággal való kultikus kapcsolat lehetőségét vetik fel.⁴⁰

Ugyanebben a sírban, a nyaklánc gyöngyei között függesztőfüles üvegyöngyöket találtunk [5. tábla 2, 5, 9; 9. tábla 6–7].⁴¹ A kislány sírjában előforduló 3 darab fülesgyöngy mind-egyike a nyaklánc gyöngyei között csüngött [11. tábla]. Mivel az ismert lelőhelyek közül ez az egyetlen, ahol beteg gyermek temetkezésében tűnik fel, feltételezésünk szerint viselete itt összefügghetett bizonyos óvó–védő, bajelhárító (esetleg fájdaloműző)⁴² szereppel.

A kutatás jelen állása szerint a szóban forgó csüngő két anyagból, borostyánból vagy üvegből készülhet, ezek önálló típusokat alkotnak. Az üvegből készült példányok közül eddig két nagy csoporttal találkozhattunk, egyik méz- vagy aranybarnaként jelenik meg, a másik világos- vagy tengerkék, esetünkben smaragdzöld színű.⁴³ Istvánovits Eszter véleménye szerint⁴⁴ a borostyán példányok önálló csoportot alkotnak, melyeket Alekszejeva⁴⁵ a 193b. típusú gyöngyeihez sorol. Ezeket a 4. századra keltezi: fekete opak, sötétkék átlátzó, sárgás átlátzó színt említ a Fekete-tenger északi partvidéki darabokkal kapcsolatban. A Barbaricumban – különösen a Vajdaságban és a Körös–Maros-közén – a mézszínű üveg és a borostyán példányok mellett a világos és sötét típusú üvegcsüngők előfordulása egyaránt megfigyelhető.

Lunulacsüngőt-, és bikónikus karikacsüngőket találtunk a 203. sírban [8. tábla 1, 2]. Itt két vázat különítettünk el. Az alaptemetkezéshez tartozott a félhold alakú csüngő. Feltételezhető, hogy a második test sírba kerülésekor az első halott koponyáját és a gerincoszlop felső szakaszát egyszerűen kidobták. A maradvány vázcsontokon nem volt kimutatható patológiás elváltozás, ezért a félhold alakú csüngőket a továbbiakban nem vizsgáltuk.

³⁸ E mellékleteknél merül fel leginkább az a kérdés, amely a leletekkel kapcsolatos kronológiai meghatározást szinte lehetetlenné teszi: az érmék előállításának, használatának, valamint földbekerülésének ideje eltérő lehet. A kutatók rámutatnak, hogy a szarmata Barbaricumban ez a „csúszás” még a területre való eljutás időtartalmával is kiegészül (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1994, 69–70). Ehhez még hozzáadódik a pénzhasználat egy újabb állomása: a másodlagosan – amulettként vagy ékszerként – újra felhasznált veretek problematikája. Az ezekből készített tárgyak viselete még egy fázissal meghosszabbítja a pénzérme „életútját”.

³⁹ ALFÖLDI 1954, 71–72.

⁴⁰ VADAY 1989, 60–61.

⁴¹ A szakirodalomban füles gyöngyként/gomba alakú gyöngyként vagy csüngő alakú gyöngyként ismert ékszer.

⁴² Gondolhatunk erre azért is, mert a gyermek súlyos tbc-ben szenvedett, és minden valószínűség szerint a hosszan elhúzódó betegség igen nagy fájdalommal járhatott.

⁴³ Az üvegből készült példányok között lelőhelyei az Alföldön: Madaras–Halmok (KÖHEGYI–VÖRÖS 2011) 7., 232., 236., 334. sírok; Szabadka–Verusics (SZEKERES–SZEKERES 1996) 67. sír; Vojlovica–Pancsevo 35. sír (BATISTIĆ–POPADIĆ 1985); Szeged–Kundomb (SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995) 260. sír. Ez utóbbi temetkezést Salamon és Cs. Sebestyén az avarokhoz köti, míg Pintye iráni eredetűnek tartja (PINTYE 2011, 71–81). Közlés alatt áll: Jánoshalma, Hergyevica HT-40 lh. 32. SNR; Kiskundorozsma–Daruhalom-dűlő III., 214. és 230. sír; Felgyő–Kettőshalmi-dűlő, 4253. objektum, valamint a dolgozatban többször említett M43-as autópálya 9. és 10. lelőhelyén előkerült példányok. Sósuti Kornél és Gulyás Gyöngyi a még publikálatlan leletek adatainak előzetes közlését engedélyezték.

⁴⁴ Istvánovits Eszter szíves szóbeli tájékoztatása alapján.

⁴⁵ ALEKSZEJEVA 1978, 74.

3.2. A csontvázak embertani feldolgozása⁴⁶

Az apátfalvi temetőben a 47 sírgödörből 43 csontváz képezte a vizsgálat tárgyát. Ezek jellemzően közepes, illetve töredékes megtartásúak voltak. A felnőttek száma 30, a fiatakorúaké 3, a gyermekeké 10 volt.⁴⁷ A 30 felnőtt és fiatakorúak közül 10 férfit és 23 nőt azonosítottunk. A gyermekek és a fiatakorúak életkorcsoporti megoszlása mintegy 30%-ra tehető.

A hasonló korszakú, viszonylag nagyszámú, késő szarmata-kora hun kori temetők közül Szabadka–Verusicson az 56 szarmata etnikumba sorolt eltemetettből 24 férfit és 18 nőt azonosítottak,⁴⁸ míg Kiskundorozsma–Subasán az 57 sírból 19 férfi mellett 17 nő és 8 gyermek váza került elő.⁴⁹ Madaras–Halmok lelőhelyen az Apátfalvához hasonló arányú, bár jóval nagyobb populációjú temető vizsgálatát Marcsik Antónia végezte el,⁵⁰ 132 férfi és 205 női csontvázat határozott meg.⁵¹

Megállapítottuk, hogy a 182. sírban eltemetettnél a fogak elváltozását is figyelembe véve (kétgyökerű szemfog és *tuberculum dentale*) számos anatómiai variációval találkozhattunk, amelyek azonban az egyén életében nem jártak panaszokkal.⁵²

3.2.1. Patológias esetek csoportosítása

Az egyénenként mutakozó patológias jellegeket nők és gyerekek/fiatakorúak bontásában csoportosítottuk.

Az 1. tábla szerint az ízületi elváltozások közül megjelenik a csigolyákra lokalizálódó *degeneratív spondylitis (dsp)*, a *Schmorl*-féle csomó benyomata, a megbetegedésből következő gerincelhajlás, és a nagy ízületre lokalizálódó *osteoarthritis*.

Az anyagcsere rendellenességei közül az *osteoporoticus* elváltozások úgy a csigolyákon mint a hosszú csontokon (*tibia*, *fibula*) nem jelentősek. Gyerekeknél a *cribra orbitale* és a *cribra cranii* 5 esetben *porotikus* típusú (135., 157., 163., 176., 183. sírok), ami a megbetegedés kezdeti stádiumára utal. Meg kell említenünk azonban három gyermeknél a „*quadrát*” koponyaformát, amely feltehetőleg *rachitis* következtében alakult ki.

A fertőző megbetegedések között *csonttuberculosis*t lehetett megállapítani⁵³ 3 egyénnél, melyek közül két gyermek és egy felnőtt.⁵⁴ A két gyermek (178., 195. sírok) tbc megbetegedése meglehetősen súlyos (csigolya tbc), ezért részletezésükre külön kitérünk. A felnőtt

⁴⁶ Vizsgálatunk a klasszikus (metrikus-morfológiai) – az embertanban általánosan használt – módszerekkel történt. Az elhalálozási életkor, illetve életkorcsoportok és a nemek meghatározása ACSÁDI–NEMESKÉRI (1970) alapján zajlott. A metrikus, morfológiai jelek felvétele és azok értékelése MARTIN–SALLER (1957): az anatómiai variációk megállapítását FINNEGAN–MARCSIK (1979) kutatásai szerint végeztük el. A patológias jelek felvétele ORTNER (2003) munkájában foglaltak alapján történt. (Az elhalálozási életkor és a nemek meghatározásánál azonban a legtöbb esetben a csontváz általános állapota szerint döntöttünk.)

⁴⁷ A gyermekek nemének meghatározása antropológiailag nem lehetséges, ilyen esetekben a leletanyag segítségével valószínűsítettük az elhunyt gyermek nemét.

⁴⁸ CZÉKUS 1997, 17–24.

⁴⁹ PAJA 2003, 157.

⁵⁰ MARCSIK 2011, 423.

⁵¹ A szarmata időszak embertani arculatának új eredményeiről bővebben lásd MARCSIK–KIJÁNI 2015 m.a.

⁵² A koponyán patológias elváltozás nyomait is felfedeztük.

⁵³ A témáról bővebben: REGÖLY–MÉREI 1962, 186–189.

⁵⁴ Az Alföldön előforduló tbc-s esetekről bővebben: MARCSIK et al. 2014.

nő tbc folyamatát (*sacroiliacalis* tbc) csak feltételezzük, ugyanis a csontváz meglehetősen hiányos.

A legsúlyosabb fertőzés nyomát a 178. sírban feltárt 5–6 éves (mellékletei alapján) kislány csontvázán találtuk.⁵⁵ A nyaki szakaszon és az elülső hátcsigolyákon figyelhettük meg a *tuberculosus* folyamatot.⁵⁶ A C4–T2 közötti csigolyák *processusai* teljesen összenőttek, egy blokkot adnak. A *corpusok* nagy része felszívódott, egymásba süllyedt, aminek következtében kialakult a púp (*Pott-féle* megbetegedés). Mivel a C6 és 7 *corpusából* csak a jobb oldalon maradt meg egy kis darab, ennek következtében a háti *kypohosis* mellett jobb oldali *scoliosis* is kialakult.⁵⁷

Egy másik esetben (195. sír), egy igen fiatal, *infantia* I. korú (~5 éves) gyermek csigolya tbc-s elváltozását is azonosítottuk.⁵⁸ A töredékes megtartás miatt további elváltozás nem rekonstruálható, azonban a megmaradt csigolya *corpusok* és egy *processus* elváltozása tbc-s folyamatra enged következtetni.

A 163. számú sírban lévő gyermek koponyájának belső felületén megfigyelt *endocranialis* rajzolatot *meningitises* folyamattal magyarázhatjuk. Feltételezzük, hogy ebben az esetben is *tuberculosus* folyamat jöhet szóba.

Felnőtt fiatal nő (189. sír) *sacroiliacalis* ízületében egy gennyesedési folyamat játszódott le, mely a csípőcsonti felszínt nagymértékben *erodálta*, egyenetlenné tette.⁵⁹ A folyamat kialakulásában azonban a tbc-s folyamaton kívül lokális fertőzés is szerepet játszhatott, így csak feltételezzük a fertőző megbetegedés jelenlétét.

Egyéb elváltozásokhoz a fejlődési rendellenességeket soroltuk, ezek azonban anyagunkban jelentéktelenek (egy nőnél *sarcum bifidum*, egy gyermeknél feltételezett *hydrocephalus*). Figyelemre méltó mindazonáltal a 182. sírból származó csontvázon a patológiás elváltozások megjelenése is.⁶⁰ A már korábban ismertetett, több anatómiai variációt is mutató fiatal nő koponyáján (homlok területe nagyobb a *mandibulához* és az arckoponyához képest) és fogazatán (13 zománc *hypoplasia* a felső *caninuson*) kisebb mértékű, ugyanakkor számottevő és látható betegségek jeleit is tapasztaltuk.

Traumás elváltozások (törések) a nők és gyermekek esetében nem figyelhető meg.

3.3. Az amulettek viseletének lehetséges szerepe a temetőben

A *mycobacteriummal* fertőzött és csonttani tüneteket mutató egyének sírjai a temető északi végében helyezkednek el.⁶¹ A tüdő *tuberculosis* terjedése egyértelműen cseppfertőzésre vezethető vissza, a hematogén szórással kialakuló csont-izületi tbc-manifesztálódásához hosszabb idő szükséges.⁶² Megfigyelésünk szerint az Apátfalván feltárt temetőben minden olyan nő és gyermek viselt amulettet, ahol anatómia variációval kombinálva megjelenik valamilyen látható, a közösség számára is észrevehető (súlyos) patológiás elváltozás. Ez ese-

⁵⁵ MARCSIK–KUJÁNI 2015 m.a.

⁵⁶ C1-2-3 *post mortem* károsodott.

⁵⁷ Az érintett csigolyaszakasz leírását lásd MARCSIK–KUJÁNI 2015 m.a.

⁵⁸ Az elváltozás leírását lásd MARCSIK–KUJÁNI 2015 m.a.

⁵⁹ MARCSIK–KUJÁNI 2015 m.a.

⁶⁰ MARCSIK–KUJÁNI 2015 m.a.

⁶¹ KUJÁNI 2014, 1. tábla 2; 2–3. tábla.

⁶² MARCSIK et al. 2006, 14.

tünkben leggyakrabban a fent említett tbc-s esetekkel demonstrálható. Két gyermeknél⁶³ és egy felnőttél egyértelműek a csonttünetek, egy másik eseténél a koponya *meningitises* rajzolata jelentett támpontot.⁶⁴ Külön figyelmet érdemel a 182. sírban lévő fiatal leány, akinél már az előző fejezetben ismertetett deformításokat tapasztaltuk, de tbc-jelenlétét nem tudtuk megállapítani. Az ő esetében a „látható” elváltozások jelentőségét emeljük ki.⁶⁵

Az amulettek lehetséges szerepére az előző alfejezetben már utaltunk. A kimutatott elváltozások függvényében azonban kizártnak tartjuk, hogy Apátfalván a mágikus tárgyat csak bajelhárító szerepe miatt viselhette a tulajdonosa. Feltevésünk szerint a nyakban vagy csuklón viselt amulettek esetében feltehető, hogy a fájdalom elűzésében is (esetleg eddig ismeretlen jelentéstartalomban) szerepet játszhattak. Feltevésünket azzal magyarázzuk, hogy a „baj” és a betegség már hosszú időszakon keresztül jól látható külső jeleket produkált ezeken az embereken (például *Pott-gibbus*, *hydrocephalosis*), a kórtól való félelem elhárítása így feleslegessé vált. Az összefüggést ezért Apátfalván temetőspecifikumként értékeltük.

4. Összehasonlító vizsgálatok⁶⁶

Kutatásunk következő fázisába olyan hasonló korú temetőket vontunk be, ahol balta-, karika- és éremcsüngő, csengő vagy függesztőfüles gyöngy került elő női- illetve gyermektemetkezések mellékleteként. Dolgozatunknak – mint ahogy azt már bevezetőnkben kifejtettük – nem volt célja az egyes csüngő típusok összes analógiájának és a hozzájuk tartozó vázak vizsgálata. Sokkal inkább a csüngők viselete és a betegségek közötti esetleges kohézióra szerettünk volna rávilágítani.

Valamennyi vizsgált temetkezést táblázatba foglaltuk [10. tábla]. A csüngővel eltemetett halottakat nem az amulettek fajtái, hanem lelőhelyek szerint közöltük. Az 56 esetből 7 – a már korábban bemutatott temetőre vonatkozik – a fennmaradó 49 a Barbaricum és a Dunántúl területéről származik. A temetkezések a 3. századtól a 6. századig terjedő időszakot ölelik fel. A szarmatákhoz köthető egyedeken kívül vizsgálatunkba bevontuk az avar kori és a germán népekhez köthető vázakat, mivel a balta alakú csüngők viselete ezekben az időszakokban is megfigyelhető a Kárpát-medencében. A legnagyobb számú amulett (18 darab) a szekszárd-palánki temető keleti germánnak meghatározott sírjából származik (217. sír), melyet a kutatás az 5. század második felére keltez.⁶⁷ Ilyen nagy mennyiségű csüngő sem a szarmata,

⁶³ A 195. sírban fekvő kisleány bordáján – a fibulától jóval távolabb – viszonylag nagy kiterjedésű bronzlenyomatot azonosítottunk, de a korrodáció miatt maga a tárgy megsemmisült. A temetkezést a táblázatba ezért nem illesztettük bele.

⁶⁴ A betegség korai stádiumára jellemző csonttünetek kimutatása a hagyományos antropológia eszközeivel nem mindig lehetséges (BAKER 1999, 301–311; KÖHLER et al. 2013).

⁶⁵ A nő a feltárt sírok között a leggazdagabban ékszerezett volt. Sírját sem bolygatás, sem rablás nem érintette. A viseleti elemekből és mellékletekből a későbbiekben jól rekonstruálható lesz a ruházat és a temetkezési rítus. Az ezüstékszerek kidolgozottsága és jelenléte (például a torques), a viseleti elemek sokszínűsége magas társadalmi státusra utal.

⁶⁶ A még publikálatlan lelőhelyek adatait: Sósuti Kornél (Kiskundorozsma–Subasa); Istvánovits Eszter (Nyíregyháza–Felsősima, Gyebrás-tanyától északra); Kulcsár Valéria (Üllő 5. lh.) bocsájtották rendelkezésemre.

⁶⁷ Kiss 1996, 55–57.

sem a germán temetkezésekre nem jellemző.⁶⁸ Az 5. századi germán és a középső avar kori hagyatékban általában az 1-1 csüngő jelenléte figyelhető meg a sírokban.⁶⁹

Az 56 sír leletanyagának összevetése során 12 alkalommal találtunk olyan temetkezést, amelyben több kultikus jelentésű tárgyat is elhelyeztek a halottak mellé. A vizsgált esetek közül csak a mártélyi,⁷⁰ a szekszárdi⁷¹ és az apátfalvi⁷² temetőben lévő halottak viseleti módjáról vannak publikált adatok. Ezeket az eredményeket véleményünk szerint érdekes lenne összevetni a még közöletlen temetkezésekkel. Ezáltal egyrészt tágabb képet kaphatnánk a többes csüngő viseletének lehetséges okairól, másrészt újabb összefüggéseket tárhatnánk fel a betegségek és az amulettek szerepének esetleges kapcsolatáról.

4.1. Elemzés

Az adatok összegyűjtése és elemzése során számos nehézségbe ütköztünk. Egyrészt a kiválasztott temetkezéseknél csak a csüngő(k) jelenlétében lehettünk bizonyosak, a csontváz meglétéről vagy állapotáról a legtöbb esetben nem voltak adataink. Két alkalommal a vázak őrzési helyét sem sikerült kiderítenünk (Hódmezővásárhely, Erzsébet-Újtelep 4. sír, Szeged–Kundomb 260. sír). A Kárpát-medencei szarmata embercsont-széria köztudottan rossz megtartottsági állapotát tovább rontja, hogy az amulettekhez „tartozó” vázak jelentős többségében rablott sírból kerültek elő. Sok esetben ütköztünk abba az elháríthatatlan akadályba – különösen a régebbi feltárások anyagának vizsgálata során – hogy a korábban elvégzett antropológiai/patológiai meghatározáskor csak a koponyát vizsgálták, a vázat nem (például Szőreg, Iván-téglagyár; Ócsa 4. sír stb.). Problémát jelentett továbbá, hogy az általunk vizsgált, de már korábban embertanilag publikált lelőhelyek közül csak egyetlen esetben talákoztunk közölt patológiai eredményekkel (Madaras–Halmok).⁷³ A még közöletlen sírok antropológiai vizsgálata csak részben fejeződött be.⁷⁴

Megállapítottuk, hogy az 56 csüngővel eltemetett halott között 14 esetben patológiás elváltozás nyomai fedezhetőek fel.⁷⁵ Ez az összes vizsgált temetkezés 25%-a, ami meglepően magas arányt mutat ahhoz képest, hogy a csontvázak mintegy fele (24) igen rossz megtartású, töredékes csontozatú volt.⁷⁶

⁶⁸ A legtöbb egyforma csüngőt szarmata sírból (5 darab balta alakút) a verseci (Vršac) temető 11. számú (VADAY 1985, 370), valamint az Üllő 4903 obn. számmal jelzett (KULCSÁR, publikálatlan) sírjaiból ismertünk.

⁶⁹ GULYÁS 2002, 15.

⁷⁰ NAGY 2005.

⁷¹ KISS 1996.

⁷² KIJÁNI 2014.

⁷³ MARCSIK 2011, 419–444. A még nem publikált, de korábban megvizsgált embercsontok patológiai adatait (Széchenyi pályázat 05/81.) Marcsik Antónia engedélyével használhattam fel.

⁷⁴ Az M3 autópálya feltárása során Nyíregyháza–Felsősim, Gyebás-tanyától északra nevű lelőhelyen 14 csüngővel eltemetettől van tudomásunk. Az antropológiai vizsgálatok még folynak, Szathmáry László szíves szóbeli közlése alapján a 250. objektumban eltemetett *adultus* korú nő koponyáján *mastoiditist* azonosítottak. Az adatot Istvánovits Eszter szolgáltatta.

⁷⁵ Néhány esetben egy vázon több elváltozás is kimutatható volt. Lásd 10. tábla.

⁷⁶ A madarasi temetőben a 463 vizsgált egyén csontjainak megtartottsága összességében igen rossz állapotú volt. Patológiás elváltozást 66 vázon mutattak ki (31 férfi, 26 nő és 9 gyerek). Ezek közül mindössze egy volt csüngővel eltemetett. Ez az összehasonlító vizsgálat a madarasi csontok igen töredékes állapota miatt nem vezethetett valódi eredményre (MARCSIK 2011, 424–425).

Csonttani tünetek a vizsgált egyedeken számos betegségfajtában megjelentek.⁷⁷ Az elváltozások között megtalálhatjuk a *degeneratív spondylitist*, amely az ízületek megbetegedése, és általában az *adultus* korú nőknél mutatható ki. *Poroticus hyperostosis* – amely leggyakrabban az anémiás megbetegedésekkel hozható összefüggésbe – összesen 5 csontvázon találtunk: Apátfalva–Nagyút-dűlő 135., 163. sírok; Madaras–Halmok 464. sír; Szurdokpüspöki–hosszú-dűlő 5. sír, valamint Óföldsé–Ürmös 9. lh. 4. sír. Az egyéb anyagcserebetegségekkel kapcsolatos csontelváltozásokat 2 egyénnél mutattunk ki (mindkettőt az M43 autópályán feltárt 9. lelőhelyről ismerjük). Egy-egy alkalommal a *processus mastoideus* légkamráinak súlyos gyulladását⁷⁸ (Nyíregyháza–Felsősim 5. sír), illetve *periostitist* állapítottak meg. A fertőző megbetegedések közül a *tuberculosus* elváltozást (2 csigolya tbc, 1 tisztázatlan *etiológiájú* és 1 feltételezett *sacroiliacalis*) csak anyagunkban figyelhetünk meg [2. tábla].

A csüngők típusai igen nagy változatosságot mutattak. Azokban a temetkezésekben, ahol patológiás elváltozás is megjelent, ott balta alakú amulettet találtunk a leggyakrabban: Szurdokpüspöki 5. sír; Kiszombor B 112. sír; Tiszaföldvár 701. sír; Óföldsé 9. lh. 4. sír; Apátfalva 182., 189., 200. sírok.

Karikát azonosítottunk olyan lelőhelyek sírjaiban (Madaras–Halmok 464. sír; Apátfalva 163. sír), ahol az antropológiai vizsgálat teljes körű volt. Érdekes módon mindkét temetkezésben az elhunytaknál *poroticus hyperostosis* jelenségét figyeltük meg.⁷⁹ Két temetőben jelentkezett függesztőfüles gyöngy (Apátfalva 178. sír; Óföldsé 9. lh. 157. sír) illetve éremcsüngő (Apátfalva 178. sír; Óföldsé 9. lh. 391. sír). A továbbiakban 1-1 példányban fordult elő csengő (Nyíregyháza–Felsősim 250. sír) valamint gyöngy és karika (Apátfalva 135. sír) a betegek [3. tábla].⁸⁰

A fentiekkel összefüggésben csak annyit jelenthetünk ki bizonyosan, hogy az Apátfalván kívüli temetőkben is megtalálhatóak olyan amulettel eltemetett egyének, akik krónikus megbetegedésben szenvedtek.

5. Összegzés

Dolgozatunkban a szarmata sírokból jól ismert csüngők mágikus jelentéstartalmának új értelmezési lehetőségét vetettük fel. Tettük ezt azért, mert az M43 autópályán feltárt késő császárkori temető halottjainak csüngős viselete és az elhunytakon található patológiás elváltozások között összefüggést vélünk felfedezni.

A csüngőknél vizsgáltuk azokat az értelmezési lehetőségeket, amelyek a kutatásban jelenleg is elfogadottak. Jelentéstartalmuk szerint elkülönítettük a csüngőket: egyszerű ékszert, amulettet és talizmánt határoztunk meg. A közöttük felmerülő esetleges szimbólumtartalmi különbségeket meghatároztuk. Az óvó-védő, termékenység elősegítő, bajelhárító amulették funkcionális vizsgálatánál rámutattunk arra, hogy a mágikus praktikákban a csüngők

⁷⁷ Előfordult, hogy egy egyénnél több megbetegedést is kimutattak.

⁷⁸ A megbetegedést Szathmáry László vizsgálata alapján közöljük.

⁷⁹ Ez a csonttani tünet minden olyan állapotban kialakul, amikor a vörösvértest termelődése megnövekszik (anémiák bizonyos típusai, malária és szívfejlődési rendellenességek) (Józsa et al. 2010, 192).

⁸⁰ Jelen vizsgálatunk még nem terjedt ki az egyes betegségek és az amulették típusainak lehetséges összehasonlítására.

bizonyos altípusainál (például a vágószerszámoknak) jól ismert a fájdaloműző szerep. Rávilágítottunk arra a tényre, hogy a gyógyításban a „szokásos praktikákon túl” minden valószínűség szerint a csüngők mágikus hatását is alkalmazták.

A temetőben 43 csontváz teljes antropológiai és paleopatológiai vizsgálatát végeztük el. 7 alkalommal találtunk olyan csonttani elváltozást, amely gyulladással, fertőző vagy anémiás megbetegedésre utalt.⁸¹ Az eredmények alapján ezek a vázak nőkhez és gyermekekhez tartoztak. Viseletükben minden esetben csüngőt is találtunk. A különböző típusú amulettek (balta-, érme-, karika és függesztőfüles üvegyönggyel) a meghatározható esetekben a nyakon, a mellkason, valamint a jobb csuklón fordultak elő.

Hipotézisünk szerint nem véletlen, hogy ebben a temetőben kizárólag olyan nők és gyermekek viselték az amulettek különböző fajtáit, akik valamilyen krónikus megbetegedésben szenvedtek. Feltételeztük, hogy a hosszantartó, a csontokban is megjelenő elváltozások elhúzódó fájdalommal járhattak, ennek csillapítására is „használhatták” a mágikus tartalmú tárgyakat. A szakirodalomban korábban ismertetett funkciókat a megbetegedések fajtái miatt kizártuk.

Dolgozatunk további részében 23 lelőhelyről 49 temetkezést hasonlítottunk össze az apátfalvi temetőben lévő jelenségekkel. Mintavételünk természetesen nem lehetett reprezentatív, hiszen nem vontuk vizsgálatunk alá az összes csüngővel eltemetett halottat. A kutatásban megjelenő temetkezések nem alkottak homogén csoportot, mert nem ugyanabból a korszakból és etnikumból tevődtek össze, és ami a legfontosabb: az elhunytak nem azonos megbetegedésben szenvedtek. Ezt a tényt azért tartottuk fontosnak megjegyezni, mert a vizsgálat során nem törekedtünk a teljességre. Fő célkitűzésünk, mint ahogyan azt korábban megfogalmaztuk, inkább az összefüggések esetleges kimutatása volt a csüngők viselete és a megbetegedések között. A tanulmányban összesen 56 temetkezést vizsgáltunk, ebből 7 Apátfalváról származott. A biztosan betegek és egyúttal csüngőt viselők száma összesen 14 volt, ebből a nagyút-dűlői temető 6 esettel képviseltette magát. Kimutattuk, hogy a 49 „egyéb” lelőhelyről származó elhunyt közül mindössze 16%-nál fordult elő ez az összetett jelenség. Az apátfalvi lelőhely temetkezésével kibővíve 25%-os eredményt kaptunk. Ez közel sem elhanyagolható mértékű eredmény, különösen ha figyelembe vesszük a csontvázak állapotát (esetleges hiányát) és a közölt patológiai vizsgálatok csekély számát.

Ez a kutatás még csak a kezdeti stádiumban tart. További célkitűzéseink igen szerteágazó feladatok megoldására sarkallnak. A temető rítusának ismertetésével, a demográfiai profil, a morfológiai jegyek és a patológiás elváltozások bemutatásával olyan adatokat közlünk, amelyek – reményeink szerint – elősegítik a további kutatásokat.

A következő lépésben a dél-alföldi temetőkben csüngőkkel eltemetett szarmata etnikumhoz köthető halottak patológiás vizsgálatát szeretnénk összegezni. Eredményeinket egy adatbázisban rögzítjük, melyet utólagos, szélesebb körű vizsgálatok adataival egészítünk ki. Az eredmények tükrében talán közelebb kerülhetünk a Kárpát-medencei szarmaták hitvilágához.

⁸¹ Egy esetben, a csüngővel eltemetett halottnál a hiányos csontváz nem tette lehetővé a patológiás vizsgálat elvégzését.

IRODALOM

- ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970 = Acsádi, Gy.–Nemeskéri, J.: *History of Human Life Span and Mortality*. Budapest 1970.
- ALEKSZEJEVA 1978 = Алексеева, Е. М.: *Античные бусы Северного Причерноморья*. [Археология СССР. Свод археологических источников Г1–12.] Москва 1978.
- ALFÖLDI 1954 = R. Alföldi, M.: Perlen, Ketten, Anhänger. In: *Intercisa (Dunapentele). Geschichte der Stadt in der Römerzeit*. Hrsg.: Borzsák, I. [ArchHung 36.] Budapest 1957, 440–445.
- BANNER–FOLTINYI 1945 = Banner J.–Foltinyi I.: Újabb ásatások a hódmezővásárhelyi Kökénydombon. *FolArch* 5 (1945), 8–34.
- BAKER 1999 = Baker, B. J.: Early manifestations of tuberculosis in the skeleton. In: *Tuberculosis. Past and present*. Ed.: Pálfi, Gy.–Dutour, O.–Deák, J.–Hutás, I. Budapest–Szeged 1999, 301–311.
- BATISTIĆ–POPADIĆ 1985 = Batistić, P.–Popadić, D.: Sarmatska nekropola Vojlovica – Pančevo. *Arheologija* 29 (1985), 59–83.
- CZÉKUS 1997 = Czékus, G.: Anthropological presentation of skeletons from the Verušić – NA Vojvodina, (Yugoslavia) cemetery from the Sarmatian age 4th–5th century. *Acta-Biol* 42 (1997), 17–24.
- FINNEGAN–MARCSIK 1979 = Finnegan, M.–Marcsik, A.: A non-metric examination of the relationship between osteological remains from Hungary representing populations of Avar periods. *ActaBiol* 25 (1979), 97–118.
- FÜLE 1995 = Füle P.: Adatok a későszarmata-hun kori kerámia kérdéséhez. *SMK* 11 (1995), 55–68.
- GARAM 1995 = Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. [Cemeteries of the Avar period (567–829) in Hungary 3.] Budapest 1995.
- GRAF 2009 = Graf, F.: *A mágia a görög-római világban*. Ford.: Torma P. Budapest 2009.
- GULYÁS 2002 = Gulyás Gy.: *A balta- és vödör alakú csüngők elterjedése a szarmata Barbarikum területén*. Szakdolgozat. Kézirat. Szeged 2002.
- GULYÁS 2009 = Gulyás Gy.: Szarmata temetők Óföldséki–Ürmös II. lelőhelyen. In: *Nyomvonalba zárva. Régészeti feltárások az M-43-as autópályán és a Makót elkerülő út nyomvonalán*. Szerk.: Balogh Cs. Szeged 2009, 24–25.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1994 = Istvánovits E.–Kulcsár V.: IV. századi éremmel keltezett sírok a kárpát-medencei szarmata Barbaricum-ban. In: *A numizmatika és a társtudományok*. Szerk.: Nagy Á. Szeged 1994, 69–85.
- JÓZSA et al. 2010 = Józsa L.–Pap I.–Farkas L. Gy.: Hyperostosis porotica – ritka és elfeledett csontelváltozás. *Osteologiai Közlemények* 18/4 (2010), 192–198.
- KING 1969 = King, C. W.: Talismans and Amulets. *The Archaeological Journal* 26 (1969), 149–157.
- KISS 1996 = Kiss, A.: Das Gräberfeld von Szekszárd-Palánk aus der zweiten Hälfte des 5. Jh. und der ostrogotische Fundstoff in Pannonien. [In: Chronologische Fragen der Völkerwanderungszeit. Archäologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreiches IV. Traismauer, 11–13. 10. 1993. Hrsg.: Vándor, L.] *ZM* 6 (1996), 53–87.

- KOKOWSKI 2001 = Kokowski, A.: Zur Herkunft einiger Amulette im Kreis der Gotenkultur. In: *International Connections of Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th centuries A.D. Proceedings of the international conference held in 1999 in Aszód and Nyíregyháza*. Ed.: Istvánovits, E.–Kulcsár, V. [A Jósa András Múzeum Kiadványai 47. – Múzeumi Füzetek 51.] Aszód–Nyíregyháza 2001, 201–219.
- KÖHEGYI–VÖRÖS 2011 = Köhegyi M.–Vörös G.: *Madaras–Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető*. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1.] Szeged 2011.
- KULCSÁR 1998 = Kulcsár V.: *A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai*. [Múzeumi Füzetek 49.] Aszód 1998.
- KUJÁNI 2014 = Kujáni Y.: Adatok a Maros–Körös-közének 4–5. századi temetkezéseihez az apátfalvi temető alapján. *MFME Új folyam* 1 (2014), 101–129.
- KUJÁNI 2015 m. a. = Kujáni Y.: Viseleti elemek és mellékletadási szokások egy 4–5. századi dél-alföldi temetőben. Az apátfalvi temető elemzése I. *MFME Új folyam* (megjelenés alatt).
- LAARSS 2005 = Laarss, R. H.: *Mágikus amulettek és talizmánok könyve*. Ford.: Kássa L. Miskolc 2005.
- LÁSZLÓ 1990 = László Gy.: *Őseinkről*. Budapest 1990.
- MAKKAY 2005 = Makkay J.: Újkőkori teogónia. Agyagból mintázni istent és embert. In: *Hétköznapok Vénuszai. Tanulmánykötet a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum állandó régészeti kiállításához*. Szerk.: Bende L.–Lőrinczy G. Hódmezővásárhely 2005, 85–121.
- MARCSIK 2011 = Marcsik A.: Szarmaták az Alföldön. Újabb adatok a szarmata időszak embertani arculatához. (Madaras–Halmok). In: Köhegyi M.–Vörös G.: *Madaras–Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető*. [Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1.] Szeged 2011, 419–444.
- MARCSIK–KUJÁNI 2015 m. a. = Marcsik A.–Kujáni Y.: Apátfalva–Nagyút dűlő lelőhely (M43 43. lh.) szarmata időszak humán csontvázeleteinek elemzése. *MFME Új folyam* (megjelenés alatt).
- MARCSIK et al. 2006 = Marcsik A.–Molnár E.–Ősz B.: *Specifikus fertőző megbetegedések csontelváltozásai történeti népességek körében*. Szeged 2006.
- MARCSIK et al. 2014 = Marcsik, A.–Koloszi, B.–Kujáni, Y.–Hajdu, T.: *New data of bone tuberculosis from the ancient population in Hungary*. [Poster] Day of the Dead: Recent Research in Human Osteoarchaeology. Conference of Queen's University Belfast. 17th–19th October 2014, Poster Session 4.
- MAROSI–SOMOGYI 1990 = Marosi S.–Somogyi S. (szerk.): *Magyarország kistájainak katasztere I*. Budapest 1990.
- MARTIN–SALLER 1957 = Martin, R.–Saller, K.: *Lehrbuch der Anthropologie in Systematischer Darstellung mit besonderer Berücksichtigung der Anthropologischen Methoden I*. Stuttgart 1957.
- MÉSZÁROS et al. 2007 = Mészáros P.–Paluch T.–Sóskuti K.–Sz. Wilhelm G.: Régészeti kutatások Felgyő határában. *Magyar Múzeumok* 13/1 (2007), 41.
- NAGY 1984 = Nagy M.: Az i. e. I – i. sz. VI. század. A dák és a szarmata-jazig uralom. In: *Hódmezővásárhely története*. Főszerk.: Nagy I. Hódmezővásárhely 1982, 189–257.

- NAGY 2005 = Nagy M.: Kora népvándorlás kori gyermeksírok amulettekkel Mártélyről (Csongrád megye.) *ZM* 14 (2005), 97–127.
- ORTNER 2003 = Ortner, D. J.: *Identificatio of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. Amsterdam–Tokyo 2003.
- PAJA 2003 = Paja L.: Kiskundorozsmai 26/78-as lelőhely embertani anyagának rövid ismertetése. In: *Úton, útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán*. Szerk.: Szalontai Cs. Szeged 2003, 157–163.
- PÁL–ÚJVÁRI 2001 = Pál J.–Újvári E.: *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és magyar kultúrából*. Budapest 2001.
- PÁRDUZ 1950 = Párducz M.: *A szarmatakor emlékei Magyarországon III*. [ArchHung 30.] Budapest 1950.
- PÁRDUZ 1959 = Párducz, M.: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnezeit in Ungarn. *ActaArchHung* 11 (1959), 309–398.
- PINTYE 2011 = Pintye G.: Egy elfeledett sírról, avagy a Szeged-kundombi avar temető „különce”. In: *Hadak útján. A népvándorlás kor kutatóinak 19. konferenciája*. Szerk.: Bíró Sz.–Tomka P. [Győr-Moson-Sopron Megyei Igazgatósága. Tanulmányok 3.] Győr 2011, 231–246.
- PÓCS 1990 = Pócs É.: A háztartás mágiája – A vihar elhárítása. In: *Magyar néprajz 7. Népszokások, néphit, népi vallásosság*. Szerk.: Dömötör T.–Hoppál M. Budapest 1990, 680.
- REGÖLY-MÉREI 1962 = Regöly-Mérei Gy.: *Az ősember és későbbi emberi maradványok rendszeres kórbonctana*. Budapest 1962.
- SALAMON 1959 = Salamon, Á.: Sarmatische Funde in Ócsa. *FolArch* 11 (1959), 75–89.
- SÓSKUTI 2009 = Sóskuti K.: Késő szarmata temetők és kora népvándorlás kori sírok Óföldséák–Ürmös I. lelőhelyen. In: *Nyomvonalba zárva. Régészeti feltárások az M-43-as autópályán és a Makói elkerülő út nyomvonalán*. Szerk.: Balogh Cs. Szeged 2009, 22–23.
- SZEKERES–SZEKERES 1996 = Szekeres L.–Szekeres Á.: *Szarmata és XI. századi temetők Verusicsón*. Szabadka 1996.
- SZELEKOVSKY–MARCSIK 2010 = Szelekovszky, M.–Marcsik, A.: Anthropological analysis of human skeletal material (7–9th century AD, East Hungary). *Ann. Roum. Anthropol.* 47 (2010), 3–15.
- TROGMAYER 1959 = Trogmayer O.: Szarmata temető Dócon. *MFME* 1958–1959 (1960), 59–69.
- TROGMAYER 1990 = Trogmayer, O.: Der Gott mit Axt. Gedanken zu einem neuen Statuettenfund. In: *Alltag und Religion. Jungsteinzeit in Ost-Ungarn*. Hrsg.: Meier-Arendt, W. Frankfurt am Main 1990, 66–69.
- THRANE 1973 = Thrane, H.: „Amulett”. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 1. Hrsg.: Beck, H. Berlin–New York 1973, 268–269.
- VADAY 1985 = H. Vaday, A.: Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós–Surján–Újtelep. *ActaArchHung* 37 (1985), 345–390.
- VADAY 1989 H. = H. Vaday, A.: Die sarmatischen Denkmäler der Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus* 17–18:1988–89 (1989).
- VADAY 1994 = H. Vaday, A.: Late Sarmatian graves and their connections in the Great Hungarian Plain. *SLA* 42/1 (1994), 105–124.

- VADAY–DOMBORÓCZKI 2001 = Vaday, A.–Domboróczki, L.: Mezőszemere, Kismari-fenék. Spätkaiser-, frühvölkerwanderungszeitliches Gräberfeldsdetail. *Agria* 37 (2001), 5–206.
- VAJKAI 1943 = Vajkai A.: *Népi orvoslás a Borsavölgyében*. [Borsavölgyi kutatások – Néprajz] Kolozsvár 1943.
- VÖRÖS 1985 = Vörös, G.: Hunkori szarmata temető Sándorfalva-Eperjesen. *MFME* 1982–1983/1 (1985), 129–172.
- WERNER 1988 = Werner, J.: Dančeny und Brangstrup. Untersuchungen zur Černjahov-Kultur zwischen Sereth und Dnestr und zu den „Reichtumszentren“ auf Fünen. *Bonner Jahrbücher* 188 (1988), 241–286.

WEBIRODALOM

- KÖHLER et al. 2013 = Köhler K.–Mende B. G.–Pósa A.: A tuberkulózis megjelenése a Dunántúl kései neolitikumában. *Magyar Régészet* 2013/Nyár http://www.magyarregeszt.hu/wp-content/uploads/2013/07/Kohler_13Ny1.pdf
(a letöltés dátuma: 2014. 03. 28. 18:25)

**Female and child costume elements in a 4th-5th century
cemetery from the Great Hungarian Plain
Importance of the amulets in the light of paleopathology**

Pendants belong to the object types decorating the costume of the Sarmatians of the Carpathian Basin. Examining the Late Roman Age cemetery of Apátfalva–Nagyút-dűlő, I met pendants in several cases. In this cemetery they were found exclusively in female and child graves.

A great number of studies have been published on pendants, however, it seemed to be important to examine these objects in a new, unique system of relations. It is notable that in Apátfalva the dead buried with pendants had pathological mutations which proposed a possibility of a new meaning of amulets.

The main goal of my research was to point to the possible relationship between the use of amulets and the sickness of their bearer. My study is based on the proposal of the problem, and gives a support for further research.

In the first half of my study I summarise the burial rite of the female and child graves found at the site and analyse the semantics of pendants known up to now. In the course of the functional examination of the amulets I point out that in the case of certain subtypes the role of painkilling is well known, so the magic impact of pendants, in all probability, was used in healing.

In the next part I give an account on the anthropological results gained from the human bone material of the cemetery. In the chapter discussing pathological mutations I enter in details to the tuberculosis cases, because later I refer to possible relationship with amulets on this basis.

The third part of my study represents burials similar to the ones containing pendants in Apátfalva. I analysed 49 graves from 23 sites and compared the results with that of from Apátfalva. I established that among the dead known from the 49 “foreign” sites, this complex phenomenon shows up only at 16 percents. If we add the burials from Apátfalva, we get 25 percents.

Reviewing the burial rite of the cemetery and the complete anthropological examination I publish data that will promote the further research.

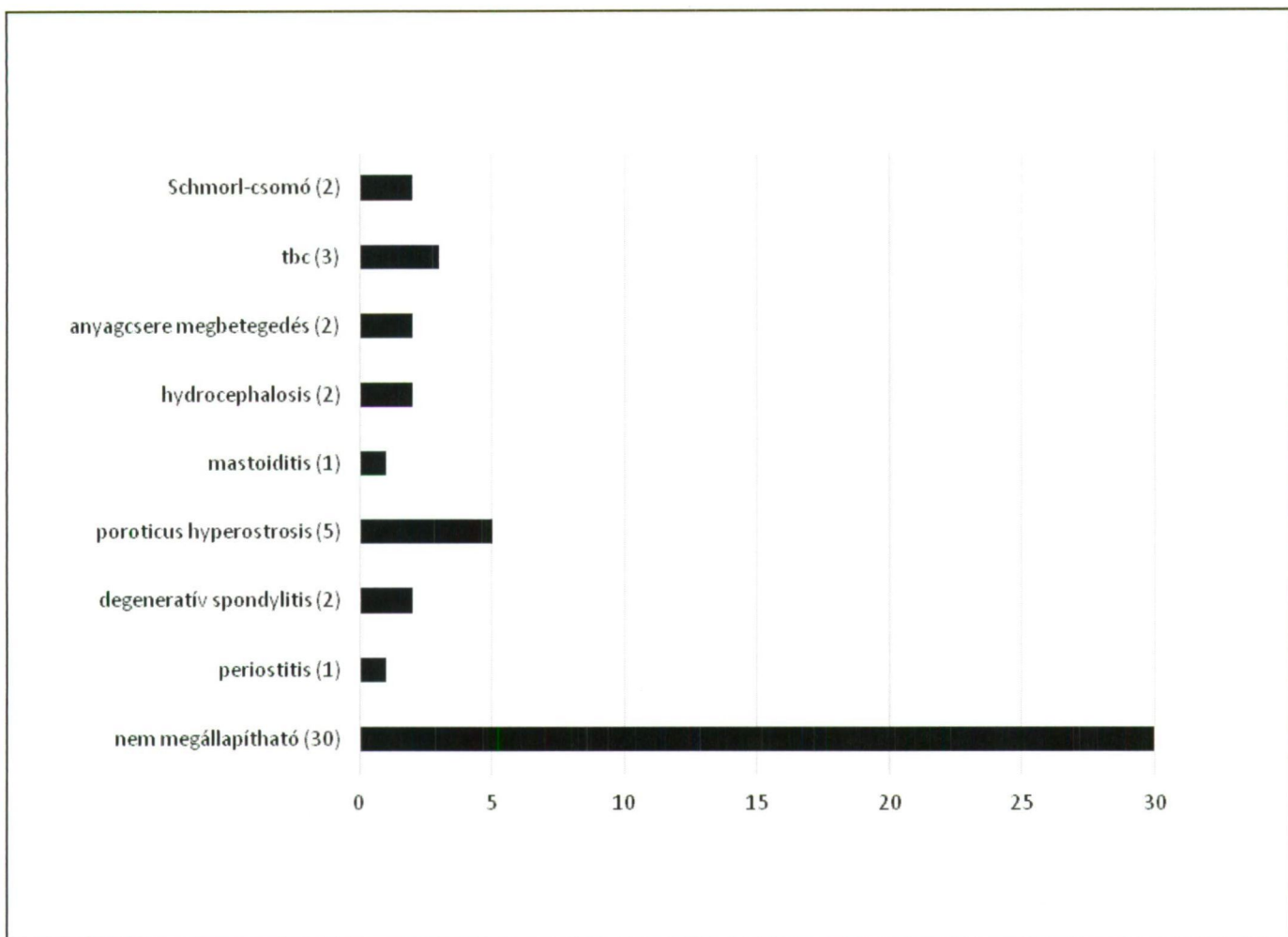
This is only the beginning of the examination. I consider my primary task to get microbacterial DNA analysis of the bones from Apátfalva belonging to the dead who suffered from tuberculosis. The next step would be the pathological examination of the dead buried with pendants in the cemeteries of the Great Hungarian Plain. My data are included in a database that should be supplemented with results of wider range. Based on the we can learn more on the world of believes of the Sarmatians in the Carpathian Basin.

betegségek típusai	nők	fiatalkorúak, gyerekek
traumás elváltozások		
ízületi elváltozások; <i>degeneratív spondylitis</i> <i>(dsp)</i>	164; 187; 200 + <i>Schmorl</i> -csomó	
anyagcsere megbetegedések	160; 164; 200	135; 157; 163; 176; 183
fertőző betegségek (tbc)	189	163; 178; 195
tumорок és tumor-szerű képletek		
egyéb (fejl. rendellenesség)	189 <i>sacrum bifidum</i>	182 <i>hydrocephalosis?</i>

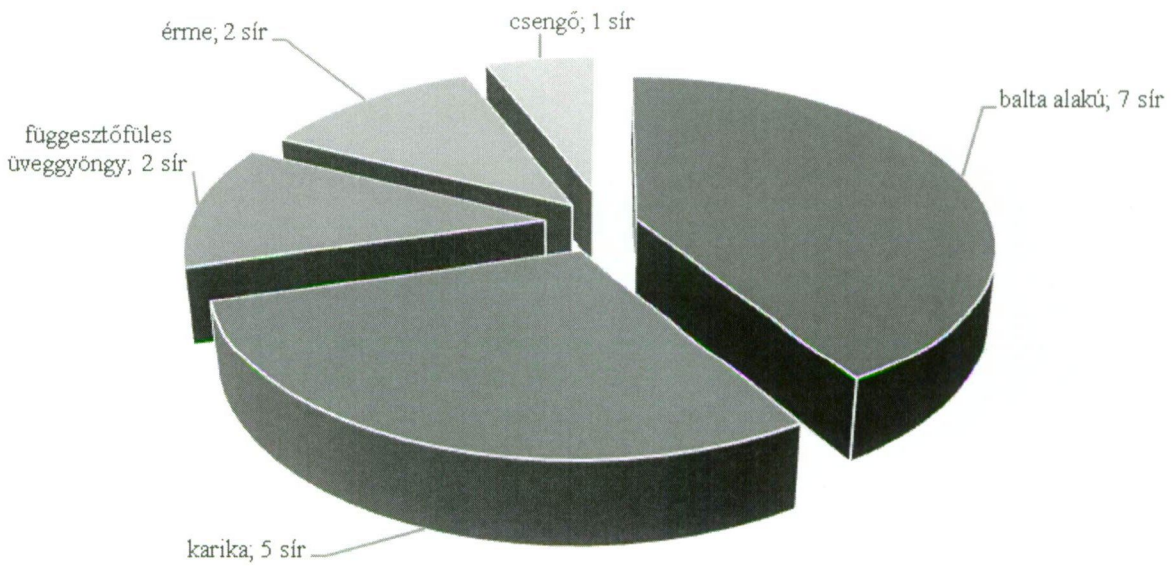
fogak betegségei	nők	fiatalkorúak, gyerekek
<i>caries</i>	139 (26, 27); 153/1 (23, 24, 28)	182 (34, 35)
<i>abscessus</i>	153/1 (14, 17, 18, 26, 27); 164 (16, 15); 171 (17)	
<i>zománc hypoplasia</i>		182 (13)

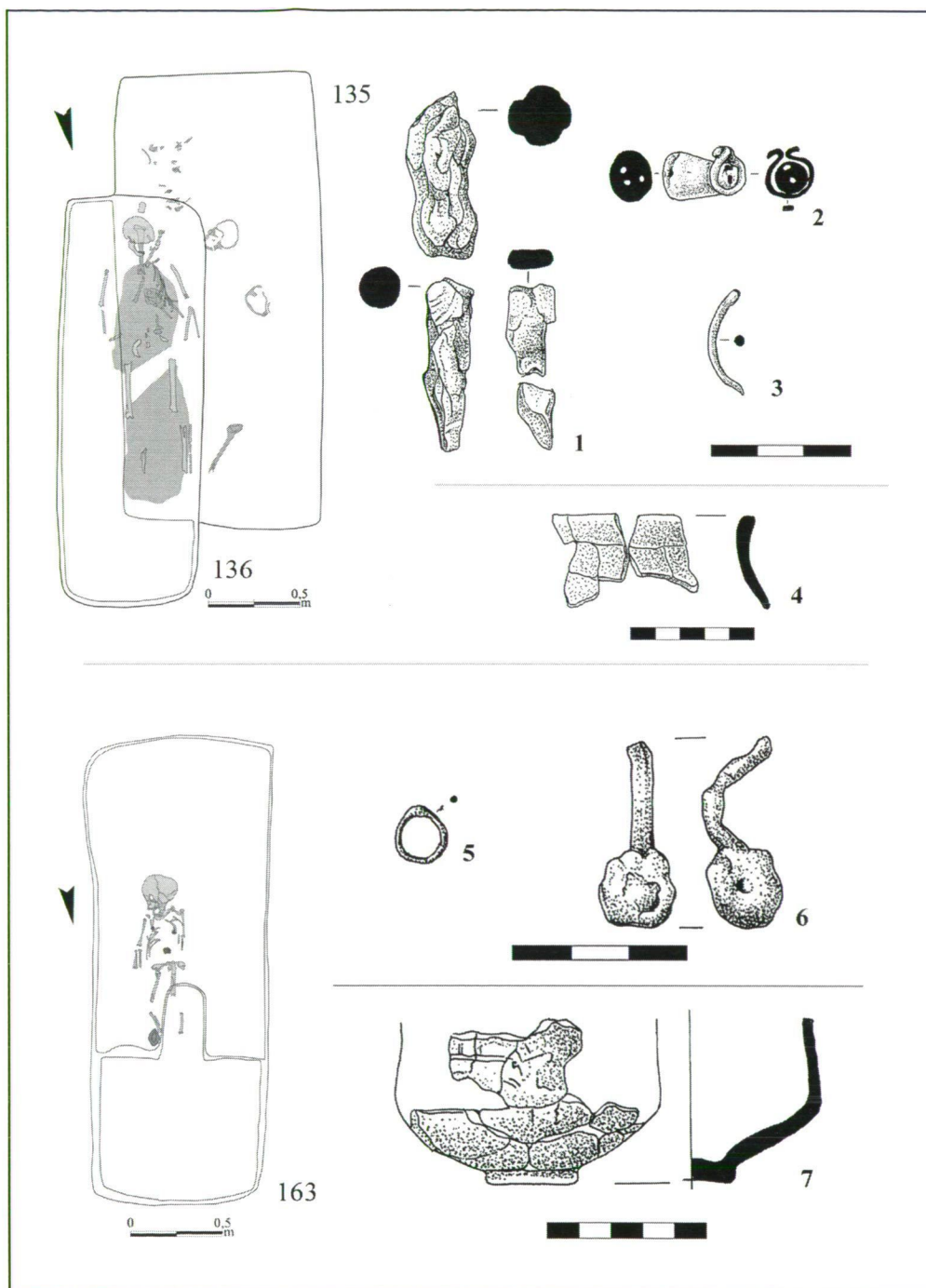
1. tábla: A patológiás esetek és a fogak

2. tábla: A patológiás elváltozások megoszlása

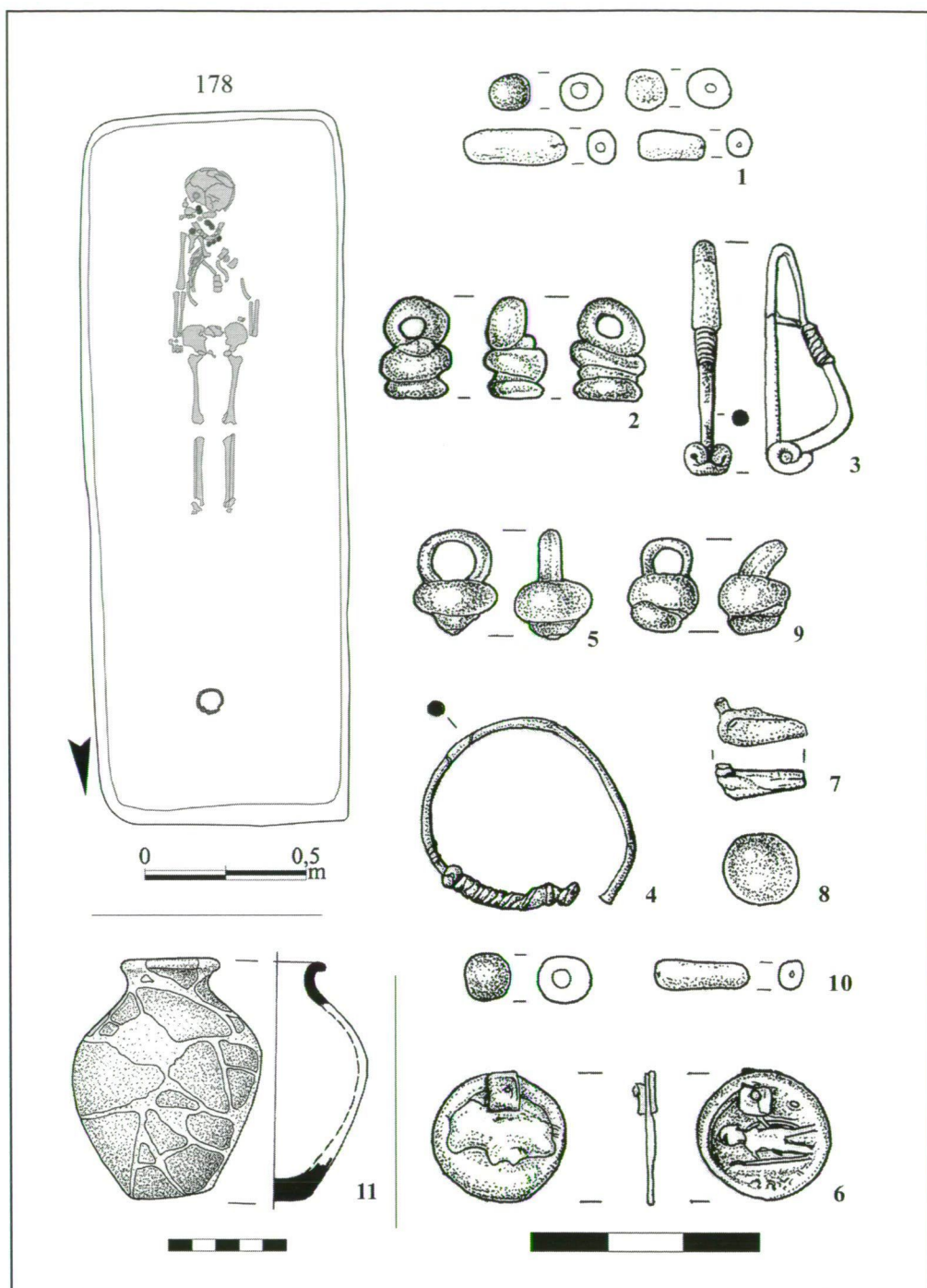

3. tábla: A csüngők megoszlása a patológias elváltozások ismeretében

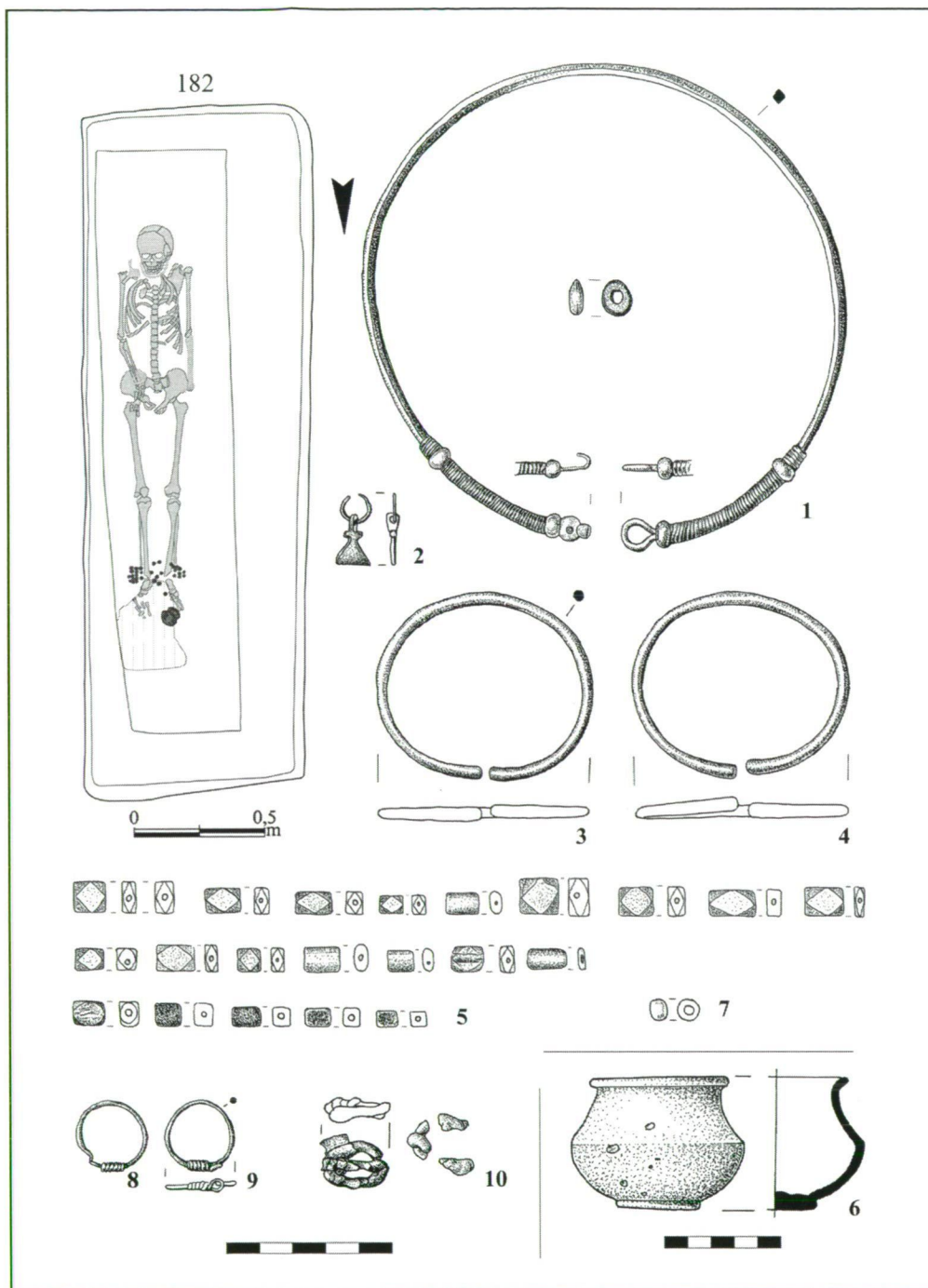

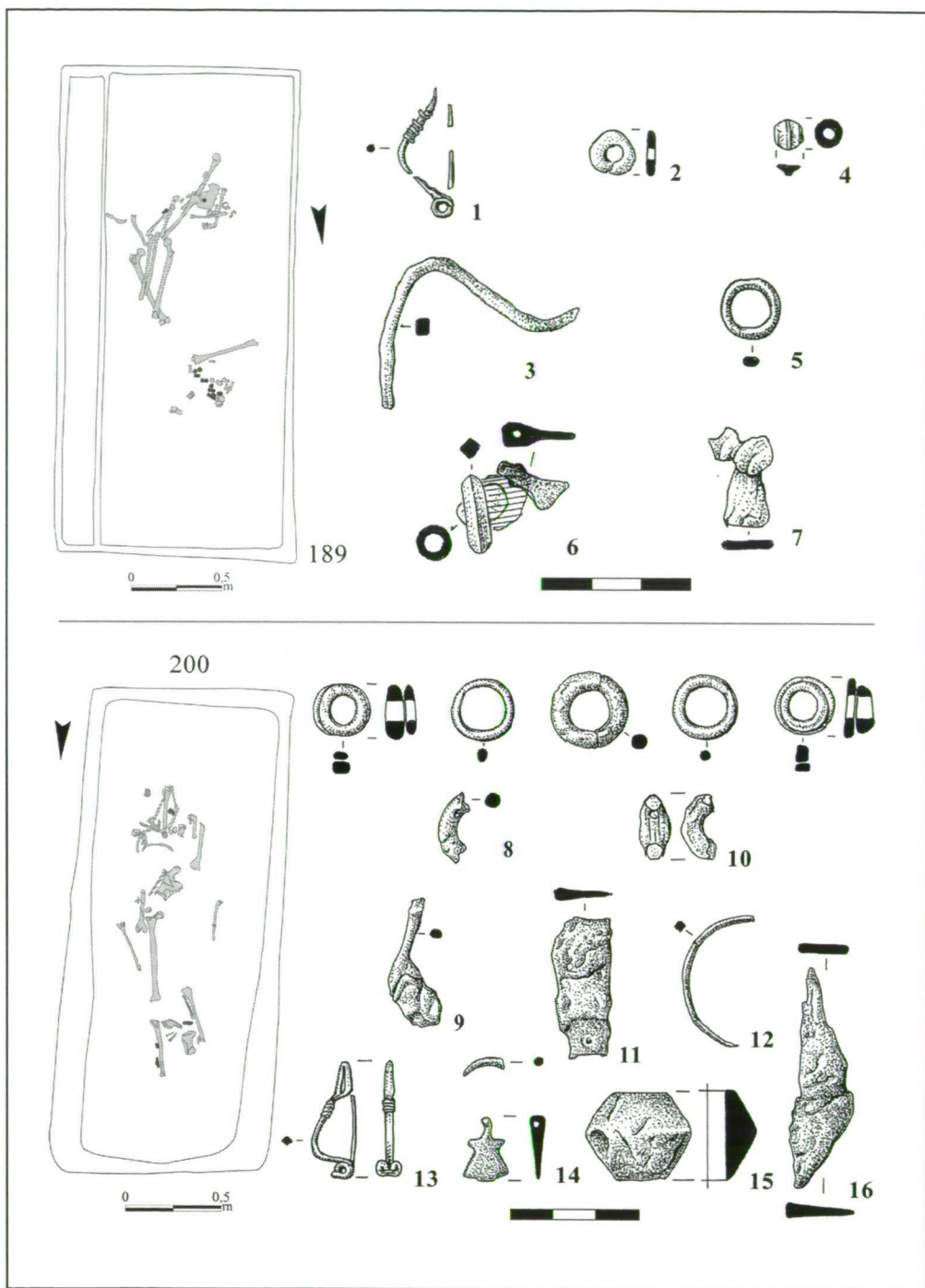
4. tábla: 1-4.: 135-136. sír; 5-7.: 163. sír

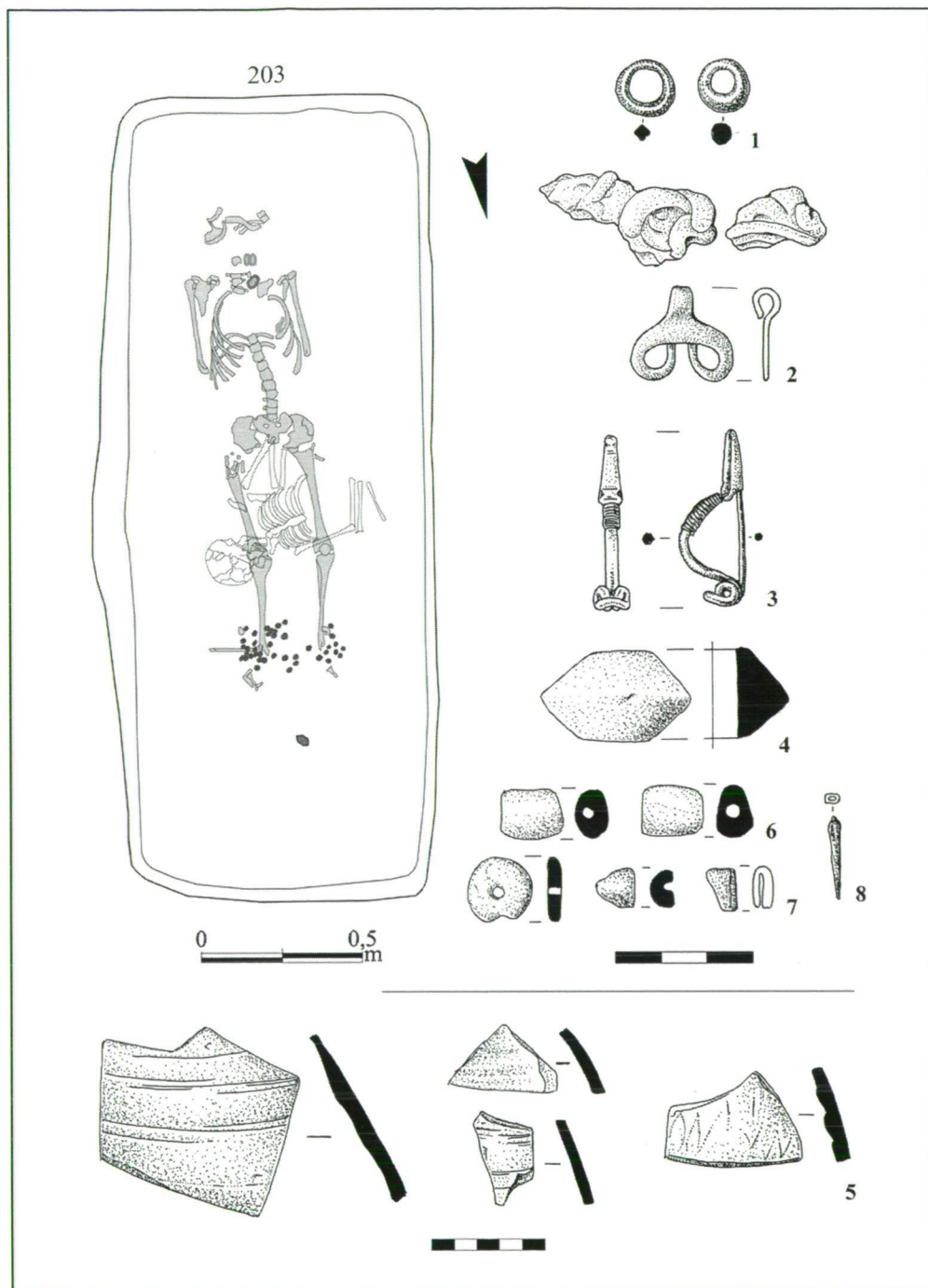
5. tábla: 178. sír

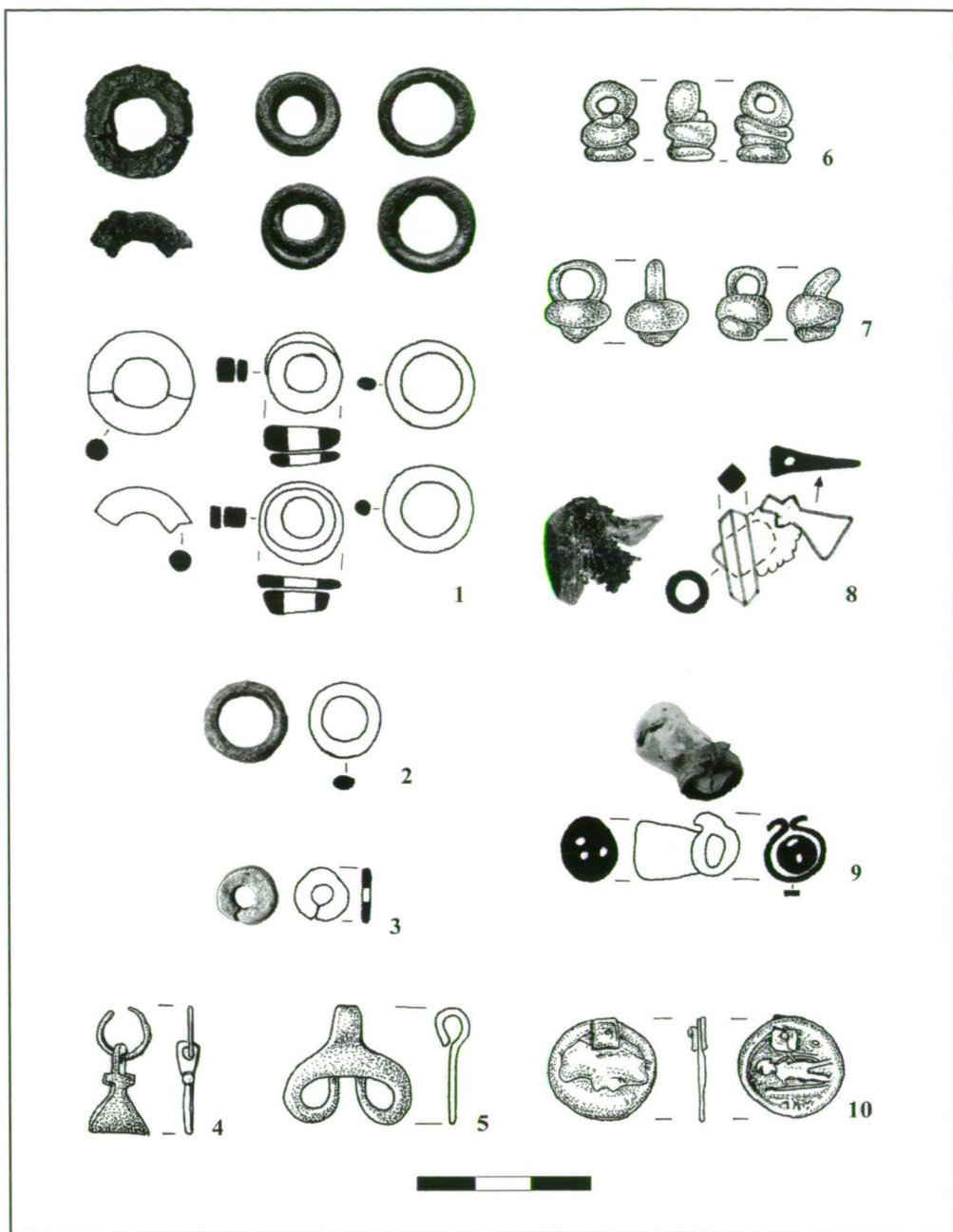
6. tábla: 182. sír

7. tábla: 1–7.: 189. sír; 8–16.: 200. sír

8. tábla: 203. sír

9. tábla: 1–2.: karikacsüngők (200., 189. sírok); 3.: alátétszerű csüngő (189. sír); 4.: balta alakú csüngő (182. sír); 5.: félhold alakú csüngő (203. sír); 6–7.: függesztőfüles üveggyöngyök (178. sír); 8.: ékszeregyüttes (189. sír); 9.: gyöngy és lemezkarika (135. sír); 10.: éremcsüngő (178. sír)

Lelőhely	Sír	Nem	Csüngő típusa	Csontváz	Megtartás	Koponya	Váz	Patológias elváltozás	Kor-szak	Egyéb	Publikáció
Apátfalva–Nagyút-dűlő	182. sír	♀	szárnyas-balta+karika	•	j	•	•	•	4–5. sz.	hydrocephalosis ?	KUJÁNI 2014; MARCSIK–KUJÁNI 2015
Apátfalva–Nagyút-dűlő	189. sír	♀	karika (3 db), szárnyasbalta,	•	j	•	•	•	4–5. sz.	tbc ?	KUJÁNI 2014; MARCSIK–KUJÁNI 2015
Apátfalva–Nagyút-dűlő	200. sír	♀	karika (8 db), szárnyasbalta,	•	r	–	•	•	4–5. sz.	dsp, Schmorl-csomó	KUJÁNI 2014; MARCSIK–KUJÁNI 2015
Apátfalva–Nagyút-dűlő	203. sír	♀	karika (2 db), lunula	•	j	–	•	?	4–5. sz.	nem vizsgálható	KUJÁNI 2014; MARCSIK–KUJÁNI 2015
Apátfalva–Nagyút-dűlő	135. sír	⊖ (♀)	gyöngy+karika	•	r	•	•	•	4–5. sz.	poroticus hyperostosis	KUJÁNI 2014; MARCSIK–KUJÁNI 2015
Apátfalva–Nagyút-dűlő	163. sír	⊖ (♀)	karika	•	j	•	•	•	4–5. sz.	poroticus hyperostosis, meningitis, tbc ?	KUJÁNI 2014; MARCSIK–KUJÁNI 2015
Apátfalva–Nagyút-dűlő	178. sír	⊖ (♀)	érem, függesztőfüles gyöngy (3 db)	•	j	•	•	•	4–5. sz.	tbc	KUJÁNI 2014; MARCSIK–KUJÁNI 2015
Csárdaszállás	12. sír	♀	balta	•	k	•	•	–	4–5. sz.		VADAY 1994
Dóc	6. sír	♀	balta	•	r	•	–	–	3–4. sz.	igen töredékes csontok	TROGMAYER 1960
Madaras–Halmok	148. sír	♀	balta	•	r	–	–	–	3–4. sz.	igen töredékes csontok	KÓHEGYI – VÖRÖS 2011
Madaras–Halmok	164. sír	⊖	balta	•	r	•	–	–	3–4. sz.	igen töredékes csontok	KÓHEGYI – VÖRÖS 2011
Madaras–Halmok	204. sír	♀	balta	•	r	•	•	–	3–4. sz.	igen töredékes csontok	KÓHEGYI – VÖRÖS 2011
Madaras–Halmok	264. sír	♀	balta	•	r	–	–	–	3–4. sz.	igen töredékes csontok	KÓHEGYI – VÖRÖS 2011
Madaras–Halmok	7. sír	♀	függesztőfüles gyöngy	•	k	–	•	–	3–4. sz.		KÓHEGYI – VÖRÖS 2011
Madaras–Halmok	232. sír	♀	függesztőfüles gyöngy	•	r	–	•	–	3–4. sz.	igen töredékes csontok	KÓHEGYI – VÖRÖS 2011
Madaras–Halmok	236. sír	⊖ (♀)	függesztőfüles gyöngy	•	r	–	–	–	3–4. sz.	igen töredékes csontok	KÓHEGYI – VÖRÖS 2011
Madaras–Halmok	464. sír	♀	karikacsüngő	•	k	•	–	•	3–4. sz.	poroticus hyperostosis	KÓHEGYI – VÖRÖS 2011
Madaras–Halmok	334. sír	♀	függesztőfüles gyöngy	•	j	•	•	–	3–4. sz.		KÓHEGYI – VÖRÖS 2011
Tápé–Malajdok	29. sír	♀	balta	•	k	•	–	–	4–5. sz.		VADAY 1985

Lelőhely	Sír	Nem	Csüngő típusa	Csontváz	Megtartás	Koponya	Váz	Patológiás elváltozás	Kor-szak	Egyéb	Publikáció
Hódmező-vásárhely, Erzsébet-Újtelep	4. sír	☉ (♀)	szárnyasbalta	–	–	–	–	–	4–5. sz.	nincs csontváz	VADAY 1989, GULYÁS 2002
Sándorfalva–Eperjes–Ivótavak	6. sír	♀	balta	•	r	•	•	–	4–5. sz.		VÖRÖS 1985
Kiskundorozsma–Subasa	148. sír	♀	balta	•	k	•	•	–	4. sz. vége		publikálatlan
Szöreg–Iván-téglagyár		♀	balta	•	r	•	–	–	3. sz.-nál később	igen töredékes csontok	VADAY 1985
Szeged–Öthalom	19. sír	♀	balta	–	–	–	–	–	4. sz.	nincs csontváz	PÁRDU CZ 1959
Kiszombor B	112. sír	♀	balta	•	k	•	–	•	3–4. sz.	hydrocephalosis ?	PÁRDU CZ 1950
Nyíregyháza–Felsősima, Gyebás-t.	250. sír	♀	csüngő	•	k	•	•	•	2–3. sz.	mastoiditis	publikálatlan
Ócsa	4. sír	♀	balta	•	k	•	–	–	3–4. sz.		SALAMON 1959
Üllő 5	450. obn	♀; ☉ (♀)	csüngő	•	r	•	•	–	3–4. sz.	igen töredékes csontok	publikálatlan
Üllő 5	4903. obn	♀	5 db balta	•	r	–	•	–	3–4. sz.	igen töredékes csontok	publikálatlan
Üllő 5	4919. obn	♀	szárnyasbalta	•	r	–	•	–	3–4. sz.	igen töredékes csontok	publikálatlan
Üllő 5	4925. obn	♀	szárnyasbalta	•	r	–	•	–	3–4. sz.	igen töredékes csontok	publikálatlan
Üllő 5	4938. obn	♀	csüngő	•	r	•	–	–	3–4. sz.	igen töredékes csontok	publikálatlan
Üllő 5	5619. obn	☉	csüngő	•	r	–	•	–	3–4. sz.	igen töredékes csontok	publikálatlan
Üllő 5	5971. obn	♀	csüngő	•	r	•	–	–	3–4. sz.	igen töredékes csontok	publikálatlan
Üllő 5	5978. obn	♀	csüngő	•	r	•	–	–	3–4. sz.	igen töredékes csontok	publikálatlan
Üllő 5	7091. obn	♀	csüngő	•	r	–	•	–	3–4. sz.	igen töredékes csontok	publikálatlan
Üllő 5	7521. obn	♀	csüngő	•	r	•	•	–	3–4. sz.	igen töredékes csontok	publikálatlan
Szurdok-püspöki–Hosszú-dűlő	5. sír	♀	balta	•	k	•	•	•	germán	poroticus hyperostosis, periostitis, Schmorl-csomó	MASEK 2014

Lelőhely	Sír	Nem	Csüngő típusa	Csontváz	Megtartás	Koponya	Váz	Patológias elváltozás	Korszak	Egyéb	Publikáció
Mártély		☉ (♀)	több csüngő (lunula, fog, csengő)	•	r	•	•	?	5. sz.	igen töredékes csontok	NAGY 2005
Szekszárd-Palánk	217. sír	♀	18 balta alakú csüngő, 2 lunula	•	k	•	•	–	germán	torzított koponya	KISS 1996
Kiskőrös-Város alatt	126. sír	♀	balta	•	k	•	•	–	avar		LÁSZLÓ 1990
Tiszafüred	701. sír	♀	balta	•	j	–	•	•	avar	dsp	GARAM 1995
Tiszafüred	972. sír	♀	balta	•	j	–	•	–	avar		GARAM 1995
Szabadka-Verusič	67. sír	?	függesztőfüles gyöngy	•	?	•	•	?	4–5. sz.	nincs patológiai vizsgálat	SZEKERES – SZEKERES 1996
Szeged-Kundomb	260. sír	☉ (♀)	függesztőfüles gyöngy	•	–	–	–	–	4–5. sz.	nincs csontváz	PINTYE 2011
Felgyő-Kettőshalmi-dűlő	4253. obn	♀	függesztőfüles gyöngy	•	k	•	•	–	4. sz. vége		MÉSZÁROS et al. 2007
Óföldéak 9. lh.	4. sír	♀	balta	•	r	•	•	•	4. sz. vége	poroticus hyperostosis	SÓSKUTI 2009
Óföldéak 9. lh.	114. sír	♀	balta (2 db)	•	k	•	•	–	4. sz. vége		SÓSKUTI 2009
Óföldéak 9. lh.	138. sír	☉ (♀)	érem	•	r	•	•	–	4. sz. vége	igen töredékes csontok	SÓSKUTI 2009
Óföldéak 9. lh.	149. sír	☉ (♀)	függesztőfüles gyöngy	•	r	•	•	–	4. sz. vége	igen töredékes csontok	SÓSKUTI 2009
Óföldéak 9. lh.	155. sír	☉ (♀)	függesztőfüles gyöngy, érem	•	r	•	•	–	4. sz. vége	igen töredékes csontok	SÓSKUTI 2009
Óföldéak 9. lh.	157. sír	♀	függesztőfüles gyöngy	•	k	•	•	•	4. sz. vége	anyagcsere megbetegedés	SÓSKUTI 2009
Óföldéak 9. lh.	159. sír	♀	balta	•	k	•	•	–	4. sz. vége		SÓSKUTI 2009
Óföldéak 9. lh.	160. sír	♀	érem	•	k	•	•	–	4. sz. vége		SÓSKUTI 2009
Óföldéak 9. lh.	391. sír	☉ (♀)	érem	•	r	•	•	•	4. sz. vége	anyagcsere megbetegedés	SÓSKUTI 2009
Óföldéak 10. lh.	120. sír	☉	függesztőfüles gyöngy	•	r	•	•	–	4. sz. vége	igen töredékes csontok	GULYÁS 2009

10. tábla: Összesítő táblázat a csüngők és az antropológiai eredmények alapján

Rövidítések: j = jó megtartású, k = közepes megtartású, r = rossz megtartású

11. tábla: A 178. sírban eltemetett kislány rekonstrukciós rajza